

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Լ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻՒ 1

Մ Ի Ա Ց Ե Ա Լ,
ԵՒ
ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊԵՐՄԵՍԵՆ ՔԵՅԼԸ

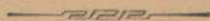

Կ. ՊՈՒԽՈ — 1919

ՏՊԱԿՆԻՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱԸԶՈՒՄԻԱՆ

ԷՋԵՐ ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅԲԱՐՆԵՐԷՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԵՒ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊԵՐՄԱԿԱՆ ՔԱՅԼԸ

Կ. ՊՈԼԻՍ — 1919

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 270

Հայասանի Հանրապետութեան հռչակման առաջին տարեդարձին առթիւ կը հրահարակենք ներկայ հասորը, սալով էջեր այն պայտարներէն որոնցմէ ծնաւ հայ անկախութեան կորիզը, եւ այն նիգերէն՝ զորս երեսան բերաւ ան մէկ տարուան ընթացքին ոչինչէն ստեղծելու համար Հայասանը:

Այդ էջերուն կը կցենք նաեւ այն համագային արտայայտութիւնները որոնք տեղի ունեցան Հանրապետութեան անդրանիկ տարելիցին առթիւ, եւ պատմական քայլը՝ զոր առաւ Հայասանի կառավարութիւնը Միացեալ Հայասանի անկախութիւնը հռչակելու եւ իրականացնելու համար:

I

Գ Ր ՈՒ Ա Պ Ն Ե Ր

ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ

ՎԵՐՋԻՆ ՓՈՒԼԵՐԷՆ

ՄԵԾ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ

(1918 ՄԱՅԻՍ 25-28)

(Յիշողութիւններ Ղարափրիխայի անհաւասար կռիւներից)

Փա՛ռք բնկածներին

Ա.

ԽՈՒՃԱՊԱՅԻՆ ՆԱՀԱՆՋԸ

Գարնանային մի սքանչելի երեկոյ էր, երբ մեր կազմալուծւած զունդը Դիլիջան մտաւ: Յեխակոյոյ, յոգնած ու սրտաբեկ զինուորներ, փախտականների սայլերի անծայր շարան, թէ հատ հատ եւ թէ խմբերով ծիւղերներ, հատ ու կենտ թնդանօթակիր սայլեր, սայլախմբեր, նիչ, աղաղակ, աղմուկ ու իրարանցում— ահա՛ այն պատկերը, որ ներկայացնում էր իրենից գեղեցիկ ամարանոցը այդ խաղաղ երեկոյին:

Կատաղի նահանջը իր բոլոր երեւոյթներով աչքի էր ընկնում. նախկին խիտ, կարգով շարւած ու կուռ զորասիւնների տեղ խառն ու անկանոն մի բազմութիւն էր առաջանում: Մռայլ, յուսահատ ու ննջւած դէմքեր, յոգնած շարժումներ, սրտնեղութիւն ու վախ, — այս բոլորը նկատելի էին առաջին իսկ հայեացքից:

Ամէն մարդ իր գլխի տէրն էր . . . Մի ամբոխ էր նա ,
խուճապին ենթակայ, մի զինւած ու ողորմելի ամբոխ:

ՀԱՅ ԳԻՒՂԵՐԸ ՅՈՒՍԱԿՔԻԱՅ

Տեղացիները փողոց էին դուրս թափել, խառնել
եկողներին, խօսում, հարց ու փորձ էին անում կա-
տարւածի մասին ու տխուր, գլուխները քարշ ձգած
հեռանում իրենց տները: Խուճապի տրամադրութիւնը
նրանց էլ էր համակում . . .

Եւ ո՞րքան գեղեցիկ էր այն երեկոն. օդը խաղաղ,
երկինքը ջինջ ու կապուտակ, թռչուններն ուրախ
իրենց երգն էին երգում, իսկ մայր մտնող արեւի ոս-
կեփայլ ճառագայթները ողողել էին ամառանոցի ծա-
ռազարդ փողոցներն ու մեծ ճանապարհը, վարը, քիչ
ցածում անծրեններից յորդացած գետն էր մոնչում,
խո՛ւլ, բայց աշխոյժ որոտով . . .

Այդ ժամին՝ ե՛ւ խաղաղ օդը, ե՛ւ կապոյտ եր-
կինքը, ե՛ւ թռչունների ուրախ դայլայլը, ե՛ւ արեւի
հրաշէկ գունդը, որ ծոյլ ծոյլ սարերի քամակն էր իջ-
նում, ե՛ւ վարարած գետը,—այս բոլորը անդո՞րը ու
անխռով կեանքից էին խօսում, մինչ մեր հետքից
մահն էր սողում, աւեր ու ասպատակ սփռելով դեռ
երէկ շէն ու կանգուն հայ գիւղերում ու աւաննե-
րում . . .

Սպասումի ծանր ժամեր էին . . .

ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՐԸ

Ու յանկարծ . . . Յանկարծ մի տարօրինակ իրա-
րանցում սկսեց այդ բազմութեան մէջ. զինուոր ու
գիւղացի իրարով անցան, կռիւ, գոռգոռոց ու հարայ-

հրոց իրար խառնեց եւ մի պահ ամբոխը յուզեց ,
բայց յուզեց ուժգին :

Ի՞նչ էր եղել . էլի՞ խուճապ , նորի՞ց սարերը . . .

«Մարդարապատի տակ մերոնք ջարդել են» — այս
մի քանի բառերն էին , որ լսոււմ էին այս ու այն
կողմից . . .

Անմեկին յուզումից ու հրճեանքից , այդ ընկճեւած
ու յոգնած մարդիկ կարծես թեւեր առան : Ազմուկն
ու իրարանցումը սաստկացաւ , ամբոխի ալիքները մի
պահ կանգ առան ու ներքին մի ուժեղ մղումից տա-
րերային թափով առաջ շարժեցին . . . :

«Մերոնք յաղթել են , մերոնք ջարդել են . . . » : Այս
բառերը ամբոխին շատ բան էին ասոււմ . . . Վաղուց
էր կարծես , որ նման բան չէր լսել կամ կորել էր ի-
մանալու հաւատը . . . Բայց լուրը ճիշտ էր . մեծերն
էլ էին խառնել , նրանք էլ մի բան զխտէին . եւ վեր-
ջապէս ժամանակը ինքն էլ էր հաստատոււմ . . .

Ամբոխը խռոված , բայց ուրախ իր քնից զարթ-
նեց ու մի քանի բոպէից գեղեցիկ ամառանոցին մի
արտաստվոր , մի եզակի կենդանութիւն տիրեց : Մար-
դիկ մի բոպէ ամէն ինչ մոռացած իրարով անցան .
«Մերոնք յաղթել են , մենք էլ կը յաղթենք . օ՛ն ու-
րեմն , յառաջ . . . » : Այս էր բոպէի նշանաբանը :

Այդպէս է հասարակ ժողովուրդը . իր կեանքի
վճռական բոպէներին նա երկար չի մտածոււմ . թըշ-
նամին մէկ է , ու եթէ այնտեղ , սարերի ու ձորերի այն
կողմը իր մի հասուածը յաղթել է նրան , ինքն ինչի՞
չպիտի յաղթի . . .

.

ՀԱՊՓՆ ԴԱՐԱՔԻԼԻՍԱՆ ՓՐԵՆԼՈՒ

Դեռ արեւը մայր չմտած, սպառազէն ծիաւորների մի սոււար խումբ՝ առաջնորդ ունենալով իր խումբապետներից մէկին՝ սրարշաւ բռնեց Դարաքիլիսա տանող մեծ ճանապարհը: Հազարաւոր մարդիկ հուռա էին գոռում, շատերը գլխարկներն էին օդը նետում: Մայրերը բերկրանքի արտասուքն աչքերին մարտի դաշտ էին ուղարկում իրենց ազիզ բալաներին: Ամէնքին տիրել էր մի անզուսպ ոգեւորութիւն, անհանգիստ ու խռոված իրարանցում, ուրախածայն աղաղակներ, ձիերի խրխինջ ու դոփիւն. — ու այս բոլորը միախառնելով մի յուզիչ ու կենդանի պատկեր էր ներկայացնում: Շատերն արտասոււմ էին: «Հրաշք է, հրաշք» — մրմնջում էին ուրիշները . . .

Մթնշաղի այդ «հրաշք» ժամին ամառանոցը շատ գեղեցիկ էր . . .

Մեր գնդերն սոււարացան, այնքան մեծ էր կամաւոր կոււի դաշտ մեկնողների թիւը: Քահանաներ, ալիքաւոր ծեր գիւղացիներ ու ջահել պատանիներ միմի հրացան ճանկած՝ մեր շարքերն էին լցնում, մեր մէջքը բռնում. . .

Տեղացիք էլ յետ չմնացին ընդհանուր մեծ գործից. թէ մեծ, թէ փոքր զէնքի տակ անցան ու յաջորդ առաւօտ նրանք էլ իրենց յատուկ գունդն ունէին: Չէ՞ որ նպատակը մէկ էր ու այնքան հրամայական . . .

Բ.

ԵՌԻՆԵՐԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿՆ Է

Օր ու կէս տեւող փութկոտ առաջխաղացումից յետոյ Ղարաքիլիսա էինք մտնում, — մեր նպատակակէտը, ուսկից թշնամու դէմ էինք դուրս գալու :

Ճակատի մօտիկութիւնն էր զգացւում. սկսել էր տննդային եռուն մի գործունէութիւն : Մի ուրախ, բայց անհանգիստ ներքին հրճւանք համակել էր ամէնքիս. զգում էինք, որ ահաւոր, մեծ բան է կատարւում. . . Սպասում էինք լուռ, բայց լարւած համբերութեամբ: Էլ յոգնութիւն ու քաղց մոռացութեան էինք տւել . . .

Կէսօրից բաւական անց, ժամը 4ի մօտերը լսեցինք թնդանօթների խուլ ու հեռաւոր դղրդիւնը . . . Լեռներն արծազանգ էին տալիս : Սկսել էր :

.

ԳՈՒՆԳԸ ԵՐ ՇԱՐՃԻՒ

Այգիներից մէկի մէջ հանգստանում էինք, երբ հրաման ստացւեց, որ զունդը պատրաստ լինի. քառորդ ժամից պիտի շարժւէինք :

Մի թեթեւ իրարանցում ընկաւ. զինւորները հանդարտ, բայց վճռական քայլերով շարքերն անցան: Սպաները բռնեցին զօրասիւնների անկիւնները: Ստուգեցին: Բոլորն ալ իրենց տեղերումն էին :

Հինգ րոպէից ամբողջ զունդը կազմ ու պատրաստ շարժւելու էր սպասում:

Դուրսը՝ փողոցում թնդանօթների որոտը աւելի պարզ էր լսւում, զարկերը հատ-հատ ու որոշ: Ընդ-

հանուր աղմուկի մէջ մերթ ընդ մերթ լուում էր հրացանների ու զնդացիների հեռաւոր ճարճատիւնը :

— Հանդարտ , — լսեց առջեւում :

Մեռելային լուսթիւն տիրեց : Բոլորի դէմքին մի անդառնալի վճռականութիւն կար այդ բոպէին :

— Աջ թեւն առաջ , քայլի՛ր . — նորից որոտաց զնդապետի ուժեղ ծայնը եւ զունդը ոտները վերցրեց :

Շարժեցինք : Բազմահազար ժողովուրդը բռնել էր մայթերն ու կտուրները : Փողոցի անկիւնում , ուր ճանապարհը ծուււմ , դէպի Ղշաղ էր ուղղոււմ , բազմութիւնը մեզ խանդավառ աղաղակներով բարի երթ մաղթեց :

Շարքերի մէջ լսեց «Մեր հայրենիքը» եւ զունդը արագացրած քայլւածքով , աղաղակների տարափի տակ ժիր ու կայտառ դուրս եկաւ աւանից :

Թանձր ու դեղնաւուն փոշին բռնել էր ճանապարհը . օդը ծանր էր ու խեղդող : Փոշու ամպերի միջով մայր մտնող արեւի խոշոր զունդն էր երեւում : Տօթ էր :

Թնդանօթների դղրդիւնը զնալով սաստկանում էր ու մօտենում : Գունդը թափով էր առաջ շարժւում . էլի մի փոքր եւ ճանապարհը ազատ էր մեզ համար . . .

Մօտ էինք . երեւաց գիւղը : Առաջին վիրաւորներն էին բերում . . . Սրտներս թունդ ելաւ . զունդը մի մարդու պէս արագացրեց իր քայլւածքը :

Մթնում էր :

Գ .

ԱՐԴԷՆ ԴԻՐԲԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Մայիսի 26ին էր այդ , կոււի երկրորդ ու վճռական օրը : Վաղ առաւօտից ուժեղ թնդանօթամարտ

էր, որ կէսօրին ծայրայեղ լարւածութեան հասաւ : Դրութիւնն անորոշ էր, բայց յուսահատական էլ չէր : Նախորդ օրը մերոնք բաւական առաջացել էին ու բռնել կարեւոր դիրքեր : Աջ թեւը միայն անկայունութեան նշաններ էր ցոյց տալիս, բայց պէտք էր ժամանակաւորապէս հաշուել այդ հանգամանքի հետ :

Այդ օրը մեր ճակատը մօտաւորապէս այսպէս էր ընկնում. — Կենտրոնը եւ սրա առաջաւոր մասը ընկնում էր Ղշլաղ գիւղը եւ մէկից մինչեւ մէկ ու կէս վերստ առաջ՝ դէպի արեւմուտք : Չախ թեւը կազմում էր գիւղից հարաւ ընկնող անտառապատ բարձունքները եւ սրանց շարունակութիւնը : Աջ թեւը բռնում էր երկաթուղագծից հիւսիս ընկնող բաց տարածութիւնը — մօտ մէկ եւ քառորդ վերստ մինչեւ լերկ բլուրները, մինչ այդ թեւի դիմաց գործող տանկական զօրամասը բռնել էր այն լեռնալանջը, որ ընկնում էր Հաջի-Ղարա անունով զագաթի շարունակութեան վրայ՝ հիւսիս :

ՓՈՔԸ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒՄՆԵՐ

Բարձրից, ձախ թեւից, որոշակի երեւում էին մեր շղթաները. տղաները դիրք էին մտել արտաթմբերի յետեւում : Իսկ աւելի հեռւում՝ լերկ բլուրների կողերին, թւով աննշան հետեւակազօրքն էր գործում : Թոյլ հրացանածգութիւն էր : Գնդացիւրներից մի երկուսն էին գործում այդ մասում : Թեւի կենտրոնը եւ ձախ ծայրը լուռ էր. միայն երբեմն անկանոն հրացանածգութեան զարկերն էին լսոււմ : Ընդհանուր առմամբ դրութիւնը ձախ թեւում հանգստացուցիչ էր : Օրւայ մեծ մասը՝ մինչեւ ժամը 4ը այդ թեւը համարեա անգործունէութեան էր մատնւած : Կէսօրին, գնդապետ Կ. ի կար-

գաղղութեամբ լեռնային երկու փոքրիկ թնդանօթներ ուղարկեցին աջ թեւը , որոնք եւ բռնեցին լերկ բլուրներից մէկի բարձունքները . . . Մայիսի 27ին միայն , երբ մենք արդէն տէր էինք դարձել մեզ այնքան զրադեցնող Հաջի-Ղարա սարին ու նրա շարունակութեանը եւ դրանով անպայման գերազանց դիրքեր ձեռք բերել այդ լեռնամասում — նրանք շտապեցին իրենց ճակատը երկարացնել եւ իշխող բարձունքները զրաւելով առաջանալ , մի խաղ , որ եթէ իր ժամանակին մեր կողմից լինէր , թերեւս ճակատամարտը այլ կերպարանք ստանար :

ՄԻՆՉԵՒ ԱՐԵՒԾԱԳ

Հրաշալի գործում էր կենտրոնի հրետանին . ծառերի մէջ թագնւած , օրւայ ընթացում նա խոշոր վնասներ պատճառեց թշնամուն : Եւ մայիսի 26ի մեր յաջողութիւնը մենք մեծապէս նրան ենք պարտական : Կենտրոնի հրետանու յաջող գործունեութիւնից յետոյ եր , որ մերոնք աշխի դիմեցին . . .

Գիւղի արեւմտեան մասում , Փամբակ-չայի աջ ափին , մի բաւական մեծ տարածութիւն կայ , որը թշնամուց ծածկւած էր ուղղածիզ եզնող ժայռերով :

Ահա այդ բացատի մէջ Մայիս 26ի արեւածագին կանգ առաւ մեր գունդը : « Հիմա մենք հաշւի մէջ ենք » , ինչպէս ծիծաղելով մեր վաշտապետը նկատեց . ասենք , զիւղ մտած բոպէից մենք մեզ հաշոււմ էինք գործող բանակի մէջ :

ՄԵՐ ԳՈՒՆԳԸ ԿՈՒՒ ԿԸ ՄՏՆԷ

Առաւօտեայ ժամը 10ի մօտերը պահանջեց մեր գնդի առաջին զումարտակը : Նա բարձրացաւ ծախ

Թեւր : Մի առ ժամանակ նրանք երեւում էին , քանի լեռան լերկ կողերով էին գնում : Յածից երեւում էր , թէ ինչպէս լեռան աւելի վտանգաւոր մասերում՝ որոնք ենթակայ էին թշնամու գնդացիրային ու հրացանային կրակին՝ նրանք ջոկ-ջոկ լեռն ի վեր էին վազում , աշխատելով շուտ կտրել այդ կարճ տարածութիւնները : Քիչ յետոյ նրանք կորան մեր աչքից : Անտառը կլանեց նրանց : Ու մի կէս ժամից թեւի այդ մասում ուժեղացած կրակը ցոյց էր տալիս , որ նրանք գործի էին անցել : Մենք երկրորդում էինք :

Թնդանօթածգութիւնը քանի գնում սաստկանում էր : Հրետանու մի մասը ուժեղացած էր Հաջի Ղարայի սրածայր գագաթն ու նրանից աւելի ցած ընկնող շուրթերը : Այս մասից էր , որ ուժգին կրակ էր տեղում թշնամին մեզ վրայ : Մէկ մէկ լերան այն մասից նրանց ուումբերն էին հասնում մեզ . նախ ոչ այնքան հեռաւոր դրդիւնն էր լսւում , երբեմն երկուսը միաժամանակ , ուումբը սարսափելի արագութեամբ օդը ճեղքելով ընկնում էր , յայտնի չէ՝ ուր . դրան անմիջապէս պայթիւնն էր հետեւում եւ ծխի սպիտակ ամպիկները ցոյց էին տալիս ընկնելու տեղը : Անմիջապէս մերոնք էին խօսում — դրդիւնն այս անգամ մօտ էր ու սիրտ պատառող . էլի մի բոպէ եւ Հաջի-Ղարայի կուրծքն ու կողերը կորչում էին ծխի ու ամպերի մէջ . . .

ԻՍԿ ԼՈՒՐ ԶՈՒՆԻՆՔ ՀՅՈՌՆԵՐԷՆ

Թէ ինչ էր կատարւում ծախ թեւի աւելի հեռաւոր մասում , մենք այդ չգիտէինք , չէինք էլ կարող իմանալ : Կապ չկար : Վերջին պարագան , պիտի ասել , որ ամենաճակատագրական դերը խաղաց կուլի ամբողջ ընթացքում :

Ամբողջ ճակատը իրարուց ջոկ-ջոկ գործող գօրա-

մասերի մի ոչ այնքան երկար գիծ էր ներկայացնում, որի իւրաքանչիւր մասը իր բռնած տեղի ու դիմացն ունեցած հակառակ գծի մի նոյնքան կամ աւելի տարածութեան մէջ տեղի ունեցող փոփոխութիւններին էր իրազեկ : Իսկ թէ ինչ էր կատարուում իրենից մի քիչ ձախ կամ աջ գտնուած հատուածներում, այդ մասին, թող թոյլ տրուի ինձ ասել ոչ մէկը մի հաստատ քան չգիտէր :

ՄԵ՞՞Ց ԱՌԻՆԱՄԱՐՏԸ

Մի քանի ժամ անընդհատ տեւող ումբակոծութիւնը իր արդիւնքն ունեցաւ եւ ժամը 4ին քիչ անց մեր ձախ թելում որոտաց «Հուռան», որին այնքան կարօտով սպասում էինք եւ որը ունեցաւ իր խոշոր ու շատ կարեւոր նշանակութիւնը ամբողջ ճակատի նկատմամբ :

Այդպէս է . բոլոր նման աննպաստ հանգամանքները ոչինչ են, եթէ զօրքի ոգին բարձր է, իսկ այդ մէկը մենք ունէինք : «Յաղթում է նա, ով հաստատ որոշել է յաղթել», — յիշում եմ համեստ ռազմագէտ Տ. ի խօսքերը : Եւ մեզանից իւրաքանչիւրը այդ հաւատն ու աննկուն վճռականութիւնն ունէր — յետին գինւորից մինչեւ հրամանատարը : Ով աւելի կատաղի կը կուռի եւ իրեն աւելի քիչ կը խնայի, նա էլ կը յաղթի», — միտս է գալիս նոյն ռազմագէտի եւ այդ խորիմաստ խօսքերը : Տաճիկների համար միանգամայն անսպասելի մեր սւինամարտի անցնիլը գեղեցիկ ապացոյցն ու հաստատումն էր այս բանի : Եւ իրօք, աւելի քան վերստ ու կէս տարածութիւն սւինը ձեռին վազել թշնամու վրայ այն ժամանակ, երբ դիմացից ու կողքից զնդակների կարկուտ է տեղում — դա ամենախիզախ եւ յանդուգն քայլն էր, որ արեց մեր զօրքի

մի հատուածը , մի քայլ , որ տուած համեմատաբար քիչ զոհերի դիմաց պսակեց կատարեալ յաջողութեամբ . . :

ՄԵՐ ԳՈՒՄԱՐՏԱԿԸ ԱՍՊԱՐԷՅ Կ'ԻՋՆԷ

Մեր գնդի երկրորդ գումարտակը սպասում էր փոսում : Անմիջական նակատում գործող զօրամասերից այս գումարտակը թերեւս վերջինն էր , որ վայելում էր աւելի քան 8 ժամ տեւող սպասողական դրութեան սպանիչ հանգիստը . . . Բոլորովին լուռ էինք ու մռայլ . իրար հետ սակաւ էինք խօսում եւ մեր խօսակցութիւնը ամէն անգամ ընդհատուում էր , երբ մօտերբում թշնամու ռումբն էր տրաբւում . . .

Ժամը 2ի մօտերը պահանջեց եւ մեր գումարտակը : Վերջապէս : Բոլորիս վրայ մի տեսակ բթութիւն ու թմրութիւն էր եկել , որ սակայն շուտով անցաւ , երբ մէկ-մէկ փոսից դուրս գալով արագացրած վազքով կտրեցինք մինչեւ լեռան ստորոտն ընկնող հարթ տարածութիւնը : Գնդակները առաջւայ պէս սուլում էին այդ մասով : Երկու վաշտ հագիւ էր անցել լեռան ծածկւած կողը , երբ Հաջի-Ղարայից փրթեց գնդացիրային փոթորկանման մի կրակ . . . Պէտք էր սպասել , մինչեւ որ նա մեղմանար : Թերեւս նոր միայն նրանք որոշել էին մեր թաքստոցի տեղը : Թընդանօթները սկսեցին շօշափել սարից ըստ երեւոյթին հարթ երեւցող այդ տարածութիւնը . բայց արդէն ուշ էր . մինչեւ որ նրանք կ'որոշէին մեր պահեստի տեղը , իրերը այլ երեւոյթ ստացան :

ՅԱՂԹԱԿԱՆՆ՝ ԲԱՐՉՈՒՆՔԻՆ ՎՐԱՅ

Մօտ երեք քառորդ ժամ տեւող դժոխային վերելքից յետոյ , — սաստիկ շոգ էր , — մենք արդէն տէր էինք

դարձել *** բարձունքին: Դեռ առաւօտը խօսում էին, որ եթէ այդ եւ հարեւան բարձրութիւնները գրաւին, մեր յաջողութիւնը անկասկած էր այդ օրւայ համար: Բայց վերելում, բարձունքի վրայ, նրան տէր դառնալուց յետոյ մենք մի քիչ այլ կերպ էինք մտածում... Ինչու չփորձել եւ Հաջի-Ղարան վերցնել. ինչ կա՞ր որ... Տրամադրութիւնը ընդհանուր էր եւ թշնամուն յաղթելու ոգին ուժեղ . . .

Անմիջապէս «կենդանի կապ» հաստատուեց դէպ ի հարաւ-արեւմուտք ընկնող գերեզմանոցի հետ: Տարածութիւնը հազիւ մի քանի հարիւր քայլ լինէր, բայց տեղը մերից քիչ բարձր լինելով, հնարաւորութիւն էր տալիս տեսնելու, թէ ո՛ւր են ընկնում մեր ռումբերը: Այս բանը շատ կարեւոր էր. անտառոտ տարածութեան մի փոքր մասի վրայ հակառակորդը դեռ դիմանում էր, թէեւ այնքան էլ որոշ չէր նրանց բռնած տեղը եւ մեր կրակի ամենափոքր շեղումն անգամ կարող էր մերոնց վնասել եւ ապա զգացում էր ռոպէի շքուքիւնը: Ցածից երեւում էր, թէ ինչպէս մեր շրջթան ստէպ-ստէպ փոխում էր իր տեղը եւ ծառերի միջոցով առաջանում . . . պէտք էր շտապել . . .

Հրետանին սկսեց իր երգը. այլ եւս նա դադար չէր տալիս: Մի քանի ըոպէից թշնամու բռնած հողամասը կորաւ ծխի թանձր ամպերի մէջ. ծառերի գագաթներն էին կանաչին տալիս: Զարկերը հետեւում էին անընդհատ. իսկ այդ դժոխային աղմուկի մէջ մերթ ընդ մերթ լսում էր տեղակալ Հ. . . ի ուժեղ ձայնը .

«Էլի՛ մի փոքր, մէկ է՛լ . . . դէպի ա՛ջ, ոչ՝ առաջ . . . տեղն է, շփի՛ր

ԳՐՈՂ ԴԷՊՈՒ ՀԱՃԻ ՂԱՐԱ

Չգիտեմ ինչ կատարեց փոսի մէջ . յիշում եմ, որ հուռուայի յաջորդ ընկերին դուրս թուայ այնտեղից եւ ո՛րքան ոտներումս ուժ կար, վազ տւի դէպի Հաջի Ղարա . . . գոռում էի ձայնս կտրելու չափ ու վազում: Նոր միայն նկատեցի, որ մենակ չեմ. շուրջս մարդիկ էին շարժւում, նրանք էլ էին գոռում ու առաջ անցնում: Թեթեւակի նկատեցի, որ ձիաւորները բոլոր թափով քշում էին ձիերին . . . Բոլորով մի սիրտ, մի հոգի դառած դէպի Հաջի Ղարա էինք սլանում: Ո՞վ տւեց, ո՞ւմ հրամանն էր. չգիտեմ, այդ ընկերին չէի էլ ուզում իմանալ: Միայն գիտակցում էի, որ քանի շունչ կար պէտք էր վազել, Հաջի Ղարան վերցնել ինչ գնով էլ լինի . . .

Տեղը քանի գնում բարձրանում էր, բայց մենք դեռ վազում էինք: Վազելիս որքան տեսողութիւնս լարեցի՝ դիմացս բան չկարողացայ որոշել եւ եթէ գնդակների սուլոցը չլինէր, կարելի էր կարծել, որ մրցութիւն էր այն: Միայն աղօտ կերպով նկատեցի, որ սարը մի քանի տեղից մխում էր

ՈՒ ԹՈՒՐԲԵՐԸ ԿԸ ՓԱՆՁԻՆ

Սւինամարտ տեղի չունեցաւ :

Հաջի Ղարան իր ամբողջ երկարութեամբ մեր ձեռին էր . . . Լեռան գագաթից դիտակի միջով, անգամ հասարակ աչքով, պարզ երեւում էր, թէ ինչ փութկոտութեամբ փախուստ էին տալիս նրանց հրետանին ու սայլախմբերը . . . Երեւում էր շոսէն եւ երկաթուղագիծը, որ 4—5 վերատ ուղիղ գծով զուգա-

հեռաբար գնում էին: Արչուտ կիսակայարանի կտուրն էր կարմրին տալիս: Ճանապարհի ուղղութեամբ բարձրացած փողին ցոյց էր տալիս, որ անխնայ քշում էին ձիերին: Մի փոքր դէպի ծախ — մեր ոտների առաջ բաւական հարթ մի տարածութիւն էր. կանաչ արտերի մէջ շարժուն կէտեր էին երեւում, որ մերթ կորչում էին, մերթ յայտնւում, գնալով փոքրանում ու հեռանում: Այդ նրանց ցիր ու ցան եղած հետեւակն էր, որ խայտառակ փախուստի մէջ էր որոնում իր փրկութիւնը: Աւելի մօտ՝ մեր յոգնած ու անշնորհք հեծելագօրն էր, որ կակուղ արտերի մէջ ձիերը բաց թողած զուր աշխատում էր փախչողներին հասնել . . .

Թէ անհուն բերկրանքի ի՛նչ բոպէներ ապրեցինք այդ երեկոյ Հաջի Ղարաի վրայ, այդ միայն մենք գիտենք . . .

ՅԱՂԹԱՆԱԿԻ ՎԱՂՈՐԿԱՅԵԻՆ

Ամբողջ 6 վերստ թշնամին յետ շարուեց: Ուշ միայն նրանք կանգ առան, երբ տեսան, որ մենք չենք առաջանում . . . Այդպէս էր հրամայւած եւ յետոյ ամբողջ երկու օր քաղցած զինւորները առաջին անգամ այդ սարի վրայ էր, որ ասկեարների թողած Ալէքսանդրապոլի մեր պաքսիմատին համը տեսան . . .

Լեռան լանջերը կորել էին ռումբերի կտորւանքների ու գնդակների մէջ. այս ու այն կողմը մեծ ու փոքր սեւացած փոսեր էին երեւում. մեր ռումբերի գործն էր: Գտանք կանոնաւոր փորւած դիրքեր, մօտերը բաւականաչափ փամփուշտներ, թէ՛ լիքը, թէ՛ դատարկ: Շատ էին թողած զինւորական պայուսակները, թողել էին եւ վերարկուներ, անգամ կօշիկներ . . .

Առաջանալը կատարել էր համարեա միաժամանակ: Ինչպէս յետոյ իմացեց, մերոնց հուռուան ելեկտրականութեան պէս անցել էր ամբողջ նակատով. իրարու ջոկ ու առանձին գործող զօրամասերը իրենք էլ յարմար էին տեսել մէկէն յարձակման անցնել: Նոյնը տեղի էր ունեցել եւ աջ թեւում, միայն թէ քիչ ուշ, որովհետեւ սարն ի վեր վազելիս այդ մասից մեր կողքով շատ զնդակներ անցան. տաճկական ծախ թեւն էր, որ իր աջի տեղի տալը տեսնելով փորձում էր մեզ հարւածել . . .

ՄԵՐ ՆՈՐ ԴԻՐՔԵՐԸ

Այդ օրը, Մայիսի 26, մեր նակատը ընկնում էր այսպէս: Չախ թեւ, — Հաջի Ղարա եւ նրա շարունակութիւնը մինչեւ Հայդարլի եւ մի փոքր էլ այն կողմը՝ աւելի հարաւ: Կենտրոնը նորից Ղշլաղ գիւղն էր, միայն թէ այս անգամ կենտրոնի առաջաւոր մասը հասնում էր մինչեւ այնտեղ, ուր Հաջի Ղարան ու նրանից հիւսիս ընկնող լեռնամասը տեղ էին տալիս ջրին (Փամբակ չայի), շոսէին ու երկաթուղագծին: Աջ թեւը ընկնում էր յիշեալ լեռնամասում, ուր առաւօտը Տաճիկների ծախ թեւն էր ամրացած:

Մէկ ու կէս օրւայ մեր ունեցած յաջողութիւնների արդիւնքն այս էր: Արդէն մթնում էր. նակատի վրայ հանգիստ էր, միայն ծախ թեւի ամենահեռաւոր մասում թոյլ հրացանածգութիւնը դեռ շարունակում էր:

Սարի վրայ ցուրտ էր. պաղ քամին էր փչում, իսկ գիշերը մառախուղը պարզեց:

ՌԱՅՑ ԶԱԿԱՏԱԳԻՐԸ . . .

Այսքան զեղեցիկ հետեւանքների հասած մեր առաջխաղացումը հենց նոյն գծի վրայ էլ մնաց : Աննպաստ հանգամանքները մեծապէս ազդեցին իրերի ընթացքի վրայ եւ հակառակորդը յենւելով իր թւով մի քանի անգամ մեզ գերազանցող նոր զօրքերի վրայ, միւս օրւանից առաջ շարժւեց նախապէս ճակատը լայնացնելով ու իշխող բարձունքները զրաւելով . . .

Առաջին օրը, Մայիսի 27, մեր աջ թեւը կոտորւեց, որ սկզբից մինչեւ վերջը թոյլ էր ու թոյլ էլ մնաց :

Զախ թեւը սակայն պահեց իր բռնած ամբողջ տարածութիւնը եւ Մայիսի 27ի գիշերւայ ժամը 2ից յետոյ էր, որ մթութիւնից օգտւելով նա էլ կամացկամաց նահանջեց . . .

28ին երկու թեւերում աննշան կռիւներ էին, որ տեղի ունեցան : Օղակը քանի գնաց նեղացաւ եւ 28ի կէսօրից անց մենք հազիւ չքաժանեցինք մեր միւս ընկերների վիճակը : Այդ օրը Ղարաքիլիսան ընկաւ, որով եւ փակւեց Մեծ Հերոսամարտի այդ փայլուն էջը . . .

.

ՍԱՐԾ

ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԸ

Ընկել էին Ղարան ու Ալէքսանդրապոլը : Երեւանը կտրւած էր ոչ միայն դրսից այլ եւ Ղարաբաղից ու իր միւս հարազատ մասերից: Նա թողնւած էր իր բախտին, մի բախտ, որ գերազանցօրէն տրածիկ էր: Տաճիկներն արշաւում էին երեք ուղղութեամբ . Բաշաբարանով, Բարդղեան լեռնաշղթայի ուղղութեամբ Սարդարապատի վրայով, թեւեր ունենալով Սուրմալուն եւ Բաշգեառնին :

Երեւանը տազնապում էր . ոչ բաւարար չափով փամփուշտ, ոչ թնդանօթի ուումբ, ոչ պարէն, եւ որ ամենագլխաւորն է, ոչ էլ զինւորական կանոնաւոր բանակ :

Արարատեան Հայութեան տէրն ու իրաւական մարմինն այդ օրերում Երեւանի Ազգային Խորհուրդն էր՝ Արամի գլխաւորութեամբ :

. . . Յուզումնալից նիստն է Ազգ. Խորհրդի . բոլորը յուսալիք են . առաջարկ է լինում դատարկել Երեւանը . այդտեղ, ահա, հայ ժողովրդի մեծ կամքը՝ Արամը ծառանում է ըմբոստօրէն, խփում է ձեռքը սեղանին ու անդրդեւլի կամքով յայտարարում, թէ Երեւանը չպէտք է դատարկել, թէ պէտք է դիմադրել մինչեւ վերջին մարդը : Կանչում է քաղաքի հրամանատար Շահխաթունուն եւ նրան յանձնում Երեւանի կարգապահութիւնը, լիազօրելով նրան որպէս զի արգելի քաղաքից ելնելը եւ ապա, ինքը, պատրաստում է հակատամարտի :

Զինուորական հրամանատար է նշանակուում Զօր-Սիլիկեանը, Բաշաբարանի ճակատը վերցնում է Դրօն, Սարդարապատի ճակատը՝ Զօր. Փիրումեանը :

Եւ շարա՛ն-շարա՛ն, հնազանդ եւ գիտակ իր պայքարին՝ հայ աշխատաւորութիւնը դիմում է դէպի Բաշաբարան եւ Սարդարապատ :

Դաշտեցին, հողի եւ մաճի զաւակները արթնացել էին վտանգի հանդէպ, խորն էին զգացել իրենց վիճակի ծանրութիւնն ու գալիք նախնիքը եւ, թողած հողն ու աշխատանքը, քայլում էին դէպի զօրածակատ, որպէս զի իրենց աշխատանքը ոչ մի կրունկ չտրորի :

Զինավառ էին Սուրմալուն, էջմիածինն ու Աբարանը. անբացատրելի հերոսական ոգեկոչումն էր կատարել :

Մայիսի 21ը, 22ը եւ 23ը առաջապահ գնդերի փոքրիկ ընդհարումների շրջանն էր, որից յետոյ արդէն բախուում են իրար երկու հազարամեայ ուժերը, աշխատանքն ու սուրբ: Եւ 25ին ու 26ին յաղթանակում է աշխատանքը, Արարատեան դաշտի կրճբի վրայ, Մասիսի աչքերի առջեւ, Արաքսի մեղմ ու տըխրագին երգի տակ. վերջին անգամ, եւ ինչպէս միշտ Արարատեան դաշտում փշրուում է սուրբ՝ բրտինքի եւ աշխատանքի հարւածների տակ :

Ծերունի Սիլիկեանը, անձամբ ու իր ներկայութեամբ, վառում է ռազմական կրակը հին աշխարհում, մի բոպէ իսկ չմնալով Երեւանում. հայ ժողովրդի մեծ որդին, Դրօն, մի խիզախ ճակատումով Բաշաբարանից յետ է շարտում, բորիկ ու քաղցած տղաներով, տաճիկներին դէպի Ալէքսանդրապոլ: Ու 26ին Զօր. Փիրումեանը ջարդում է Սարդարապատի տակ տաճկական լրբօրէն յամառ բանակը, բշում եւ փախուստի

մատնում: Հեռագիրը հասնում է Երեւան . ուղղում է մէջքը արի Արամը , ժպտում իր ժողովրդին յատուկ հաստատակամութեամբ ու հպարտութեամբ եւ բոլորին զէնքի կոչում: Հեռագրում Զօր. Սիլիկեանը խնդրում է նոր ուժեր՝ առաջ շարժելու համար, եւ հաց ու ջուր : Հայ երիտասարդ սպան՝ Շահխաթունին , որ լծել էր իր ժողովրդի տառապանքին, եռանդուն կերպով մի գիշերւայ ընթացքում հաւաքում է երեք վագոն պաշար եւ նամբում զօրանակատ :

Թող մնայ արձանագրւած այդ օրերի համար , որ մի քանի աղքատ գաղթականներ բերել ու մատուցել են Շահխաթունուն մի-մի կտոր հաց , իրենց վերջին պատառը , եւ տառելի ձկի մի մասը խնդրելով ընդունել ու նամբել զինւորներին , մինչդեռ կուշտերը պատրաստում էին փախչել Երեւանից . . . Մնում էր ջուր հասցնել բանակին. եւ Շահխաթունին դիմում է կայարան ցիստերներով ջուր ուղարկելու... տեսնում է, որ կայարանի ջրանցքի բուրբ խցուած է գերանի մի մեծ կտոր . . . Ուրեմն աշխատել են եւ մեր թիկունքում, մեր վատ հարեւանները . . . մինչեւ այսօր էլ պահում է այդ գերանի կտորը, որպէս խորհրդանշան մեր հարեւանների որոշ տարրերի «բարեկամական» քաղաքականութեան , եւ քաղաքացիական քաջութեան : Զուրն էլ է հասնում, Արամի կոչին արձագանգ է տալիս մնացած գաւառը, եւ մէկ օրւայ ընթացքում հաւաքում է 10000 մարդ , իր զէնքով ու պաշարով , եւ դիմում է անմռունչ դէպի զօրանակատ :

Հարւածը իջած էր թշնամու գլխին անսպասելի թափով: Ալէքսանդրապոլը խուճուպի մէջ , պատրաստում էր տանկական փախուստը դէպի Կարս , երբ վրայ է հասնում Բաթումի զինադադարը եւ կտրում

հայութեան ոգու հանապարհը դէպի Շիրակ եւ Կարս:

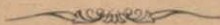
Եւ մարտիրոսական Շարաթը վերջանում է յաղթութեամբ ու սկսւում է դիւանագիտական արեւելեան խեղկատակութիւնը մեր երկրի գլխին: Այդ յաղթութեամբ մայիսի 28ին հիմք է դրւում փաստօրէն մեր երկրի անկախութեան: Գրանով նոր թռիչք է հաղորդւում մեր ժողովրդի ազատասիրական կամքին:

. . . Արարատեան դաշտը դառնում է գերեզմանատեղին մեր ժողովրդի լաւագոյն զաւակների: Հանգչում են նրանք հայութեան ծոցում — մեծ հոգիները՝ անանուն եւ անշիրիմ մեռելները թանգ: Ոչ ոք չգիտէ նրանց անունները:

Փա՛ռք մեր ընկած զոհներին . . .

Փա՛ռք աշխատանքի յաղթանակին եւ նրանց, որոնք կազմակերպեցին Սարդարապատի եւ Բաշաբարանի յաղթանակը եւ հայութեան քաղաքական կեանքի ու անկախութեան հիմքը դրին:

Գ. ՇԱՀԻՆՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ

ՈՐ ՎՃՌԵՑԻՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԲԱԽՏԸ

Լինել-չլինելու օրեր էին :

Հայութիւնը կ'ապրէր իր վերջին , բայց ամենա-
եղբրական նզնաժամը :

Արեւմտահայութեան մեծ մասը կոտորուած , հայ-
րենի օճախները քարուքանդ , յուսալքումը ընդհանուր ,
ու ահա իրարու ետեւէ կ'իյնային Սարըղամիշ , Կարս ,
Ալեքսանդրոքոլ , այսպէսով վերջին հարուածն ալ տա-
լով մնացորդ հայութեան կորովին :

Եւ ահա , մայիս 26ին , Վէհիպ փաշան վերջնագիր
մը տուաւ Անդրկովկասի կառավարութեան՝ պահան-
ջելով Ախլցխա , Ախլքալար , Ալեքսանդրոքոլի շրջանն
ամբողջ , Սուրմալուն , Նախիջեւանը եւ Էջմիածինը ,
վերջնագիր մը , որուն նպատակն էր բաժան բաժան
ընել Անդրկովկասի ազգութիւնները եւ մէկիկ մէկիկ
ջախջախել զանոնք :

Մայիս 27ին , Վրաց Ազգ. Խորհուրդը հռչակեց
Վրաստանի անկախութիւնը :

Ատրպէյջանցիները արդէն իրենց անկախութիւնը
յայտարարած էին վերջնագիրը տրուելուն պէս , Պա-
թումի մէջ :

Հայերը , այսպէս , մինակ կը մնային ամբողջ կով-
կասի մէջ , դէմ դէմի տաճկական հորդաներուն : Մա-
յիս 27ի , 28ի եւ 29ի օրերը հայկական ղեկավար շըր-
ջանականերու ամէնէն տառապազին օրերը պիտի մնան :

Մեծ վտանգին դէմ միս մինակ :

Հայոց Ազգային Խորհուրդը կը տեսնէր որ իր հարեւանները մէկիկ մէկիկ կը դաւեն իրեն , ու զինքը առանձին կը թողուն ահաւոր վտանգին դիմաց :

1918 Մայիս 29ի գիշերը զարհուրելի գիշեր մը եղաւ Հայութեան համար : Հայոց Ազգային Խորհուրդը հոն , Թիֆլիսի մէջ , Հայուն ճակատագիրը պիտի վճռէր :

Ու վճռեց : Ան , ահաւոր մղձաւանջներու եւ փոթորիկներու այդ պահուն , որոշեց ինքզինք յայտարարել ազգային միակ գերագոյն իշխանութիւն եւ միակ օսկան հայկական խնդիրներու լուծման համար :

Հայաստանի Հանրապետութեան հիմն էր որ կը դրուէր :

*
*
*

Բայց մինչդեռ մեր ղեկավարները վտանգի ծանրութեան տակ ճնշուած՝ ու իրերու հարկադրանքէն ստիպուած՝ Թիֆլիսի մէջ Ազգային գերագոյն իշխանութեան հիմը կը դնէին , անդին Արագածի ստորոտը , Սարտարապատի առջեւ եւ Ղարաբիլիսէի լեռներուն վրայ տեղի կ'ունենային երկու պատմական ճակատամարտներ :

Թուրքերը թաթարներու օգնութեամբ մտած էին արդէն Բօրչալու , ու Հայաստանը արտաքին բոլոր յարաբերութիւններէ կտրուած էր : Թիֆլիսի մէջ զրտնուող հայ ղեկավարները ամբողջովին անտեղեակ երկրի անցուդարձին եւ ահ ու սարսափի մատնուած՝ անգոր կը զգային Թուրքերու արագ խուժումը դիմագրաւելու , մինչդեռ Երեւանի մէջ , հայութիւնը ամէն տեղէ հաւաքուած ցնցում մը կ'ունենար : Ու ահա՛ կեանքի ու մահուան այդ րոպէին՝ հրապարակ կուզան

Արամը՝ ընդհանուր ժողովրդի կամքով դիկտատոր ընտրուած , Զօրավար Սիլիկեանը զինուորական ղեկավար , վտանգաւոր օրերուն միշտ կուրծք տուող Դրօն ու իր հետ՝ Զօր. Փիրումեանը : Ու քանզոհ ժամուան ընթացքին , կը բազմապատկուի հայկական բանակը , ու կը յառաջանայ դէպի Սարտարապատ :

Յեղափոխութեան , ինքնապաշտպանութեան ընդվզումը կը խօսի բոլորին մէջ , եւ բոլորը պահ մը կը գտնեն իրենց կորսնցուցած արիութիւնը եւ կը մեկնին մեռնելու կամ յաղթելու համար :

Թուրք բանակները քաջալերուած մինչեւ այդ իրենց տարած յաղթանակներէն , մոլեգնած թալանի , սպանութեան եւ բռնաբարութեան կիրքերով , շացած Պաքուի եւ Երեւանի հարստութիւններէն , կատաղի յարձակումներու սկսած էին երկու թելով , Ալէքսանդրօբոլէն եւ Ախլքալաքէն դէպի Ղարաքիլիսէ : Այդ սեղմ օղակին մէջ կ'ուզէին խեղդել մնացող հայութիւնն ալ :

Դանակը ոսկորին հասած էր . . .

Ու տեղի ունեցաւ առաջին ճակատամարտը :

Զօրավար Սիլիկեանի , Դրօի եւ Զօրավար Փիրումեանի ղեկավարութեամբ մեր զօրքերը Սարտարապատի առջեւ , Անիի աւերակներուն վրայ , չորս օրուան բախտորոշ գօտեմարտի մը բռնուեցան թրքական գերակշիռ ուժերու հետ : Արիւնալի եւ օրհասական կռիւր իր հերոսական եւ յաղթական դրուագներով ժամը ժամին կը հաղորդուէր Զօր. Նազարբէկեանին՝ ընդհ. հրամանատարին , որ Ղարաքիլիսէի ճակատը կը գրտնուէր : Այս ծերունին որ ժամանակ մը թուրք բանակներուն սարսափն էր եւ երկաթեայ զօրավարի անունը վաստկած , եւ այժմ լքուած՝ կը տեսնէր իր բանակի քայքայումը , ոգեւորուեցաւ Սարտարապատի ուժեղ

ընդդիմութենէն, զինքը շրջապատող գործիչներու հետ մտաւ կազմաւոյժ զօրքին մէջ, վերակազմելու համար իր բանակը: Յաջորդ օրը, Տիլիզանի եւ Ղարաքիլիսէի շրջանին մէջ ոգեւորութիւնը իր գագաթնակէտին կը հասնէր: Սարտարապատի ճակատամարտին մէջ մերինները յաղթած էին, հազար ութ հարիւր զոհերու զինով: Իսկ Թուրքերը երեք հազար դիակ թողլով՝ սկսած էին նահանջել դէպի Ալէքսանդրօքոյ: Թշնամին կը հալածուէր կրնկակոխ Սարտարապատի քաջարի բանակին կողմէ, երբ Ղարաքիլիսէի առջեւ սկսաւ երկրորդ արիւնահեղ ճակատամարտը, իրերաջինջ ահռելի բախումը, որու նմանը թերեւս տեսած չէր Կովկասեան ճակատը այս հինգ տարուայ պատերազմի ընթացքին:

Բոլորը իրենց զէնքով եւ պաշարով վերադարձան շրջապատելու հրամանատար Նազարբէկեանը. շատերը ժամանակ չունեցան մնաս բարով ըսելու իրենց կիներուն եւ մայրերուն, ուրիշները լծուած սայլի վրայէն միայն իրենց հրացանը վերցուցին, ճանապարհին վրայ ձգելով իրենց սայլը. ձերերը իրենց ուրախութենէն կուլային. ու քանի մը ժամուան մէջ կը դասաւորուէր եօթը հազարնոց մահուան քանակը, ոգեւորութեան հեղեղէն քշուած՝ Ղարաքիլիսէի բարձունքներուն վրայ օրհասական կատաղի կռիւը մղելու տանկական ճասը հազարնոց բանակին դէմ:

Եւ 29 Մայիսին երբ Ազգ. Խորհուրդը Հայերու անկախութիւնը կը հռչակէր եւ մեր պատուիրակները Պաթումի մէջ Խալիլ պէյի եւ Վէհիպ փաշայի տրամադրութիւնները կը շօշափէին, անդին մոլեգին Քկրտուի մէջ հազարաւոր դիակներ կ'իյնային, երկինքն ու գետին զէնքի շալունէն կը դղրդային, եւ ամէն վայրկեան Վէհիպ փաշան կը սպասէր իր՝ բանակի յաղթութեան լուրին, որ կ'ուշանար: Հինգօրեայ անընդ-

հատ ճակատամարտը կը վերջանար զարհուրելի ողբերգութիւնով մը : Երկու բանակներն ալ անհաշտ՝ տեղն ու տեղը կը խորտակուէին , Թուրքերը ձգելով վնց հազար դիակ , իսկ Հայերը չորս հազարէ աւելի . ու մնացորդները ողբերգութեան արհաւիրքէն բշուած՝ լուծեան եւ ամայութեան կը մատնէին երէկուան անեղագոռ ռազմադաշտը : Ղարաբիլիսէն շաբաթ մը ամբողջ մնաց անտէր . . . Միայն արծիւները սաւառնեցան անթաղ դիակներուն վրայ :

Վէհիպ փաշան կծկում մը ունեցաւ . կեղծ ժպիտը դէմքին՝ հայ պատուիրակները շնորհաւորեց մեր մարտիկներուն քաջագործութեան համար . . .

Եւ ստորագրուեցաւ Պաթումի հաշտութեան պայմանագիրը :

Ու այսպէս , արեան հեղեղներու , թնդանօթներու ըմբիւնին , հերոսներու դիակոյտին եւ վիրաւորներու հոռուիւններուն մէջէն բարձրացաւ հայկական եռագոյնը Երեւանի բարձունքին վրայ , միշտ տխրութեամբ դիտելով Մասիսը , որ դեռ այն ժամանակ թշնամիին ձեռքն էր :

*
*

Հայաստանի Խորհրդարանի բացման օրը , 1918 Օգոստոս 1ին , երբ յաղթական Թուրքերն ու Գերմանները խստօրէն կը հսկէին մեր վրայ , Նախագահ Աւ. Ահարոնեան՝ զսպումած զայրոյթով մը կ'ըսէր իր Նախագահական ճառին մէջ . «Մեր սահմանները երկարէ չեն , անոնի պիտի շայննան :»

Անցան դաժան օրերը , եկաւ նոր գարուն : Հայնցան մեր սահմանները , Մասիսը ազատուեցաւ եւ Ահարոնեանը անկէ յետոյ չգիմեց Գերմաններուն որպէս զի «Մեզի այնքան հող չունի որ գոնէ մեր սեռերը թաղելու տեղ ունենան . . . »

Մ Ե Ծ Ե Ր Կ Ո Ւ Ն Ք Ը

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՅՑՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՊԱՅԱԿՈՅՏԻ

27 Մայիս, գիշերուան ժամը 5

Արաքս կայարանի, Թուլքա-Թափայի եւ 440 թիւ բարձունքներուն մօտ երեք օր տեւող կռիւք վերջացաւ թշնամիին համար պարտութեամբ: Ան անկարգ եւ շտապ կը նահանջէ, հետապնդուելով մեր փոքրաթիւ հեծելազունդէն:

Բաշ-Ապարանի ուղղութեամբ գիշերը խաղաղ անցաւ:

27 Մայիս, գիշերուան ժամը 2

Երջանիկ եմ հաղորդելով մեր զօրքերու յաղթութիւնը Ղչլաղի մօտ. անոնք վանեցին ուխտադրութ թշնամիին յարձակումը, որ գերիներու ցուցմունքին համաձայն՝ կ'առաջանար Ղարաքիլիսէն գրաւելու համար: Մեր զինուորները ոգելորուած այդ յաջողութենէն, դիմեցին յարձակման, բռնելով անոնց աջ թեւը. յարձակումը վերջացաւ փայլուն յաջողութեամբ: Մենք դուրս վանեցինք հակառակորդը Ադլեսի-Ղարա գիւղէն եւ անոր արեւելեան կողմը գտնուող 1010 թիւ բարձունքէն: Միաժամանակ, նակատէն յարձակման դիմեցին մեր զօրամասերը եւ ուժեղ հարուածով տիրեցին 750 թիւ բարձունքի շրջանը գտնուող միւս բարձունքներուն:

Թշնամին փախաւ՝ հետապնդուելով մեր քաջերէն :
Ան հսկայական կորուստներ ունեցաւ՝ գլխաւորապէս
Թնդանօթային կրակէն եւ հեծելագնդի հարուածներէն :

28 Մայիս, գիշերուան ժամը 10

Այսօր երեկոյեան ժամը 8.40ին, անհաւասար կրու-
ւին մէջ հերոսաբար ինկաւ մեր հին հայդուկներէն
Զեմլեակը :

Թուրքերը՝ երեքօրեայ կռիւներէն յետոյ ջարդուած
են եւ յետ կը նահանջեն հապճեպ կերպով : Անոնց
զօրամասերը բաժնուած են երեք խումբերու : Առա-
ջինը՝ Ալագեազի կայարանէն կը նահանջէ դէպի Անիի
կայարանը, երկրորդը՝ Կրմզլու եւ երրորդը՝ Ախջա-
կալա : Մեր զօրամասերը քայլ առ քայլ կը հետապըն-
դեն զանոնք : Ոգեւորութիւնը աներեւակայելի է :

28 Մայիս, կես գիշեր

Կը յայտնենք որ մերոնք գրաւած են Ալագեազ
կայարանը եւ կը շարժուին դէպի Անի :

28 Մայիս, գիշերուան ժամը 11

Բաշ-Ապարանի ուղղութեամբ, երէկ մեր զօրա-
մասերը դիմեցին յարծակման եւ Թշնամին իր դիրքե-
րէն դուրս վանեցին : Մերոնք կը հետապնդեն նահան-
ջող Թշնամին :

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ԿՈԶԸ

ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏԻ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿԻՆ

Հայեր,

Շտապեցէք հայրենիքն ազատելու :

Հասել է ըուպէն , երբ իւրաքանչիւր հայ , մոռանալով իր անձնականը , յանուն Մեծ Գործի՝ հայրենիքի փրկութեան եւ իր կնոջ ու աղջիկների պատւի պաշտպանութեան , պիտի գործ դնի իր վերջին սիգը՝ թշնամուն հարւածելու համար :

Մենք չէինք ուզում կուել , յանուն խաղաղութեան եւ հաշտութեան՝ պատրաստ էինք մենք ընդ առաջ գնալու ամէն տեսակ զոհողութիւնների , սակայն մեր նամարդ թշնամին ընթանում է իր ծրագրած ուղիով , նա ըստ երեւոյթին ստրկացնել է ուզում մեզ , բայց իրօք նա ուզում է ոչնչացնել մեր քաղմաչարչար ազգը : Բայց քանի որ պիտի ոչնչանանք , աւելի լաւ չէ՞ որ զէնքը ձեռներիս փորձենք մենք մեզ պաշտպանելու : Գուցէ յաջողոււմ է մեզ կուով ձեռք բերել ապրելու իրաւունքը :

Իսկ որ մենք կարող ենք պաշտպանել , դա ցոյց տւեց մեր վերջին կռիւները մեր ճակատում , ուր մնզանից թւով գերազանց թշնամին նահանջի է դիմել մեր զօրքի հերոսական յարձակման առաջ :

Հարկաւոր է մի ճիգ եւս եւ թշնամին վռնուած կը լինի մեր երկրի սահմաններից , ուր մեր պապերն ու հայրերը երկար տարիներ արին քրտինքով աշխատել են գէթ մի կերպ հայթայթել իրանց օրւայ ապրուստը :

Հայեր ,

Ժամանակ չէ դանդաղելու : Բոլոր մինչեւ յիսուն տարեկան հասակ ունեցողները՝ պարտաւոր են զէնքի տակ գալու . ես պահանջում եմ բոլորից ներկայանալ իրանց զէնքերով ու փամփուշտներով հայրենիքի պաշտպանութեան համար :

Հայուհիներ ,

Յիշեցէք ե . դարու փափկասուն տիկնանց , որոնք

ողելորեցին իրանց ամուսիններին ղէպի Մեծ Գործը ,
անմահ Վարդանի կռիւների ժամանակ , հետեւեցէք
նրանց օրինակներին . եթէ չէք ուզում , որ Ձեր պա-
տիւր ոտնակոխ լինի , խրախուսեցէ՛ք նրանց եւ ար-
համարհեցէ՛ք այն վախկոտներին , որոնք զանազան
պատրւակներով խուսափում են ճակատ գնալուց :
Հաւաքեցէք նրանց համար ուազմամթերք , հաց , շոր
եւ ուրիշ մթերքներ . . .

Խորին կերպով համոզւած եմ , որ այս իմ կոչը
անարծազանգ չի մնայ եւ երկու-երեք օրւայ ընթաց-
քում կը կազմակերպւի մի այնպիսի քաջարի զօրա-
բանակ , որին կը յաջողւի վռնտել թշնամուն հայրենի
հողի սահմաններից եւ ապահովել հայ ժողովրդի գո-
յութիւնը :

Յանուն բազմաչարչար հայ ժողովրդի ֆիզիքական
գոյութեան :

Յանուն ոտնակոխ եղած նշմարտութեան՝

Ոտքի կանգնեցէ՛ք : Դէպի գործ , ղէպի սրբազան
պատերազմ :

Բոլոր զէնքի ընդունակ տղամարդիկ պարտաւոր
են ներկայանալ Երեւանում զօրավար Բէժանդէկին ,
իսկ բոլոր ժողովւած մթերքները յանձնել տեղական
Ազգային Խորհրդներին :

Երեւանի զօրանախ հրամանատար
ԶՕՐԱՎԱՐ ՍԻՂԻԿԵԱՆ

1918 Մայիս 24

ԸՆԴՀ. ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ԿՈԶԸ

ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Հայեր ,

Ծանր փորձութիւններ է ապրում մեր ժողովուր-

դը : Տաճկական բազմադարեան ստրկութիւնից յետոյ մեր ժողովուրդը հասկացաւ , որ այդպէս շարունակել այլեւս չի կարող եւ վճռեց՝ կամ զէնքը ձեռքին նւաճել իր ազատութիւնն ու ստեղծել իրան համար երջանիկ ապագայ եւ կամ պատուով մնալն : Մեծ զոհողութիւններով ու ջանքերով ստեղծւած մեր զօրքը՝ շնորհիւ շատ անգիտակից տարրերի , շուտով կորցրեց իր ոգեւորութիւնը եւ դրա հետեւանքն եղան մեր պատերազմական անյաջողութիւնները՝ մէկը միւսից ծանր :

Տաճիկները ամենաբարբարոս կերպով խախտեցին հաշտութեան բանակցութիւններն ու կնքւած զինադադարը . նրանք օգտուելով զինադադարից առանց նախազգուշացնելու , անսպասելի կերպով յարձակեցին ու գրաւեցին Ալեքսանդրապոլը : Այս բանը վերջնականապէս քայքայեց մեր զօրքը , եւ զինուորները ձգելով իրանց շարքերը՝ անկանոն խմբերով փախան իրանց տները , թողնելով բաղդի բերմունքին բոլոր մեր պահեստներն ու ամբողջ ռազմամթերքը : Թւում էր թէ ամէն ինչ կորած է եւ մեր նենգ թըշնամուն մնում է միայն շարունակել իր յաղթական ընթացքը դէպի Երկրի ներսը , ստիպելով դրանով հայ ազգաբնակչութեանը գաղթել իրանց բնակավայրերից եւ կորցնել իր ամբողջ ունեցւածքը : Բայց մեծ է Աստուծոյ ողորմութիւնը : Երեւանի քաջարի զօրամասը , որի դէմ նոյնպէս թշնամին շարժւել էր — չտատանւեց , ընդհակառակը դիմադրելով նրա հարւածներին , ինքը յարձակման դիմեց եւ երկու օրւան կռից յետոյ , յետ մղեց թշնամուն եւ այժմ հետապնդում է նրան : Երեւանի զօրամասի յաղթութիւնը ոգեւորեց Ալեքսանդրապոլի զօրամասի զինուորներին . սկսեցին կազմել վաշտեր , գումարտակներ եւ գնդեր , որոնք

արագութեամբ դարձան դէպի թշնամին՝ ոգեւորւած մի ցանկութեամբ եւ մի կամքով—յաղթել կամ մեռնել: Բայց մինչ այդ, մենք արդէն դժբախտաբար կորցրել էինք մեր ամբողջ պաշարն ու ռազմամթերքը, այդ պաշարից մեծ քանակութեամբ զէնք ու փամփուշտ ընկան ազգաբնակութեան ձեռքը, մթերքների պահեստները թալանւեցին գաղթող ժողովրդի ձեռքով, զինուորներից շատերը փախան իրանց տները: Հայ ժողովուրդ, այն զօրքը, որ վճռել է կեանքի եւ մահու կռիւ մղել թշնամու դէմ՝ պէտք է լինի կուշտ ու հազնուած:

Եթէ դուք ցանկանում էք ազատել ձեր ընտանիքներն ու ունեցւածքը, եթէ դուք չէք ցանկանում ապրիլ աւելի վատթար ստրկութեան մէջ, քան այն, որ դարերի ընթացքում կրել են մեր եղբայրները տանիկ կառավարութեան լծի տակ, եթէ չէք ուզում որ ամբողջ հայութիւնը կորչի—եկէ՛ք բոլորդ, ո՛վ զէնք կրելու ընդունակ է, եկէք ձեր զէնքով ու փամփուշտներով, վերցրէք ձեզ հետ հինգ օրւայ ուտեստեղէնի պաշար, մինչեւ որ կարելի կը լինի զօրքի կանոնաւոր պարենաւորումը կազմակերպել: Նւիրեցէք զօրքի համար հաց, գետնախնձոր եւ ուրիշ մթերքներ, լաւ յիշեցէք, որ ամէն դանդաղում ներկայ վճռական բուպէին կործանիչ է, լաւ դիտեցէք, որ եթէ այժմ զէնքով չկարողանանք պաշտպանել մեր ազատութիւնն ու ունեցւածքը, ապա մենք արժանի չենք գոյութիւն ունենալու որպէս ինքնուրոյն ժողովուրդ եւ այն ժամանակ վա՛յ մեզ ու մեր յետնորդներին: Մեր որդիներն ու թոռները միմիայն անէծքով կը յիշեն մեզ: Մենք այս պէտք է դնենք միմիայն մեր սեփական ուժերի վրայ եւ եթէ այժմ առանց ժամանակ կորցնելու չօգնենք մեր զօրքին, չըացնենք նրա շարքերը զին-

ւորներով եւ չմատակարարենք նրան անհրաժեշտ միջերբներ — մենք կորած ենք : Հաւ իմացէք , եթէ այժմ զէնքով չնւաճենք մեր ազատութիւնն ու չստեղծենք մեզ համար երջանիկ ապագայ—այլեւս երբեք չի յաջողւի այդ բանը ոչ մեզ եւ ոչ մեր սերունդներին :

Նւիրաբերութիւններն ուղղեցէք մօտակայ Ինտենդանտային եւ Արտիլլերական միջերանոցները եւ տեղական հասարակական հաստատութիւնները , յայտնելով այդ մասին Հայկական Կորպուսի Շտաբին :

Հայկական Կորպուսի հրամանատար
ԶՕՐԱՎԱՐ ՆԱԶԱՐԲԷԳԵԱՆ

1918 Մայիս 25

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ԿՈՉԸ

ՍԱՐՏԱՐԱՑՊՈՏԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԻ ՎԱՂՈՐԴԱՅՆԻՆ

Հայեր ,

Մեր քաջարի զօրքերի հերոսական գործունէութիւնը շարունակուում է եւ տանիկ զօրքերը նահանջում են :

Մենք պէտք է յետ վերցնենք Ալեքսանդրապոլը , որը այնպէս նենգօրէն գրաւեցին տանիկները :

Մեր բոլորիս մտքերը ամբողջովին պէտք է ուղղւած լինեն դէպի Ալեքսանդրապոլը , մենք պէտք է յետ վերցնենք նրան եւ ապա միայն բանակցութեան մէջ մտնենք տանիկների հետ խաղաղութիւն կնքելու :

Մեզ բոլորիս շատ լաւ պէտք է յայտնի լինի , թէ որ աստիճան զրգուել է անկուշտ եւ միեւնոյն ժամանակ թոյլ տանիկ կառավարութեան ախորժակը : Նա պահանջում է ամբողջ Ախալցխայի , Ախալքալաքի , Ալեքսանդրապոլի եւ Էջմիածնի գաւառները՝ էջ-

միածնի վանքի հետ միասին եւ Երեւանի, Նախիջեւանի գաւառների մեծ մասը :

Մի՞թէ մենք պիտի տանենք այդպիսի անարգանք: Մի՞թէ հեշտ ու հանգիստ սրտով պիտի տանք թշնամուն մեր հայրենի հողերը, որ կերակրել, կերակրում են եւ պիտի կերակրեն մեզ եւ մեր սրբատեղին՝ Ս. Էջմիածինը :

Ո՛չ երբեք, հայ ժողովուրդ, դու չպիտի թոյլ տաս այդպիսի անարգանք :

Եւ այդ անարգանքը տեղի չի ունենայ, եթէ մենք հասնենք մինչեւ Ալեքսանդրապոլ :

Քիչ է մնացել մինչեւ Ալեքսանդրապոլ, հարկաւոր է միայն օգնել խրամատներում գտնւող մեր քաջերին եւ մի երեք չորս օրից յետոյ մենք կը հասնենք մեր նպատակին :

Ուրեմն մի դանդաղէք, Հայեր շտապով խմբւեցէք խիտ եւ համերաշխ շարքերով, վռնտեցէք թշնամուն մեր հայրենի արիւնյաներկ հողից, եւ թող ձեզ հետ լինի ձեր յետնորդների օրհնութիւնը :

Դէպի զէնք բոլորդ.

Դէպի Ալեքսանդրապոլ :

Երեւանի զօրամասի հրամանատար
ԶՕՐԱՎԱՐ ՍԻԼԻԿԵԱՆ

29 Մայիս 1918

ԱՌԱՋԻՆ ԴՐՕՇԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԻՆ ՎՐԱՅ

Տակաւին չեն հեռացեր իմ յիշողութեան ու երեւակայութեանս մէջէն այն չարաշուք ու սրտամաշ օրերը, որոնց ենթարկեցաւ Հայաստանի հայ ժողովուրդը իր սեփական ու մայրենի հողին վրայ :

Ամբողջ աշխատաւորութիւնը ֆուրկոններու եւ կառքերու վրայ բարձրացած՝ հալածական ու զաղթական, չափեց չափչփեց իր դաշտն ու արօտը Բամբակածորէն ու Շիրակէն մինչեւ Այրարատ, Կոտայք, Վարաժնունիք, Ծաղկածոր ու դեռ աւելի հեռուն՝ Տիլիճանի անտառօտ պուրակներն ու Նոր Պայագէտի դաշտերն ու քարաժայռերը:

Սակայն նրա դիմադրական կորովը դարերու հոլովոյթին մէջէն նորէն յարութիւն առաւ եւ Վարդանանց ու Վահանանց քաղաքական գոյամարտէն, Զէյթունի ու Սասունի գոյամարտէն, Վասպուրականի 1896ի եւ 1915ի յունիսեան ու ապրիլեան հերոսամարտերէն ետք՝ նորագոյն պատմութեան համար տւաւ Բաշ-Աբարանի, Ղարաքիլիսէի եւ Սարտարապատի օրհասական ու փառահեղ ճիգերը, որոնց շնորհիւ յաղթական պետութիւնը խալիֆաներու յաջորդին բերնով ու խելազար թափով արշաւող փաշային միջոցով խաղաղութեան դաշն առաջարկեց մինչեւ այդ հալածական՝ բայց կորովի ժողովուրդին:

Հայ ժողովուրդի սրտին վրայ ծանրացած մղձաւանջը հեռացաւ պահ մը ու ամէնքը նորէն հին օրե-

րու երազներով արբեցած՝ վաղևան լուսաշող արեւին պատրաստուեցան:

1918ի մայիսեան այդ ազատ առտուն . . . Ծաղկունանց գաւառի գլխաւոր կեդրոնատեղիին — Ախտային մէջ փութով պատրաստութիւններ կը տեսնուէին ընդունելու համար Թիֆլիսէն նորեկ Հայոց Ազգային Խորհուրդը, որ Երեւան պիտի երթար հայ հանրապետութեան գաղափարը հիմնաւորելու եւ մարմնացնելու համար:

Ճնշւած էինք ամէնքս: Սիրտերնիս պաղ էր ու քիչ մըն ալ յուետես էինք կատարուող փաստին համար, որ կուգար հայ ժողովուրդի դահիճին կողմէ:

. . . Ահա ելենովկայի ճամբուն վրայ բարձրացած փողին կ'ազդարարէ անոնց գալուստը:

Գիւղին հրապարակին վրայ կը դասաւորուին հայ զօրքերը զօրավար Մամիկոնեանի հրամանատարութեան տակ. գիւղական հասարակութեան ներկայացուցիչները. հայերն ու մալականները առանձին առանձին մատուցարաններու վրայ, կը ներկայացնեն «աղ ու հաց» Հայ նորաստեղծ կառավարութեան ներկայացուցիչներուն:

Տեղի կ'ունենայ սրտառուչ հանդիպումը:

Հոն են մեր Արամը — աննկուն Դրօշին հետ՝ Սարտարապատի եւ Բաշ-Ապարանի դափնիին տէրը. հոն են Երեւանէն Արամին հետ եկող Ազգային Խորհուրդի միւս անդամները ու ես ամենէն առաջ արցունքով կը դիտեմ Արամին, Աւետիք Սահակեանին, Քաջազնունիին, Կարճիկեանին, Սիր. Տիգրանեանին եւ միւսներուն ողջագուրանքը հայ հողին վրայ հայ զօրքին ու ժողովրդին առջեւ:

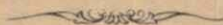
Ժողովուրդին առաջաւոր տարրերու առաջին հան-

դիսաւոր երեւումն էր անիկա Հայաստանի հողին վըրայ . . . :

Ողջագուրանքէն ետք, ողջոյնի խօսք ըսելու պատիւը կ'իյնար մեր ամենասիրելի հայր Աւ. Սահակեանին: Անիկա կերկերուն ծայնով կ'ողջունէ հայ ժողովուրդը իր տառապանքին մէջ, հայ զօրքը իր անօրինակ ու հերոսական պայքարովն ու հայ երիտասարդ սերունդը իր վաղւան լուսաշող հաւատքով:

Կը մեկնին:

Ու այնուհետեւ շաքաթէ մը ետք, երեւանէն լուր կուգայ, որ քաղաքային ակումբը վերածւած է խորհրդարանի, որ խորհրդարանի գլխուն՝ օր-ցերեկով իշխողի աչքին առջեւ կը ծածանի հայկական եռագոյն դրօշակը, որ հայ աշխատաւորութիւնը անօրինակ նիզով իր վաղւան գոյութեան իրաւունքը կը պատրաստէ:

ԻՆՉՊԷՍ ԾՆՈՒՆԴ ԱՌԱԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ

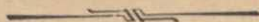
1917 Սեպտեմբերին Թիֆլիսի մէջ գումարուեցաւ Ռուսաստանի Հայութեան մէկ համագումարը, որուն կը մասնակցէին քաղաքային Տումաներու հայ անդամներու ներկայացուցիչները, նախկին ռուսական պետական Տումաներու անդամները, քաղաքական կուսակցութիւններէ համեմատական թիւով ներկայացուցիչներ, ազգային հաստատութիւններէն եւ միութիւններէն մէյ մէկ ներկայացուցիչ եւ Արեւմտահայ Խորհուրդը իր ամբողջ կազմով, (15 հոգի) ինչպէս նաեւ Վնուական ծայտով հրաւիրուած 5—6 յայտնի հասարակական գործիչներ, որոնք այս կամ այն կերպով վերոյիշեալ ներկայացուցչութենէն դուրս մնացած էին:

Համագումարի ամբողջ կազմն էր 225 հոգի, որոնցմէ 115ը կը պատկանէր Դ. Յ. Դաշնակց., 44ը, ժողովրդական կուսակցութեան (Էս-էր), 23ը սօսիալիստ յեղափոխականներուն, 24ը սօցիալ-տէմօքրատ, (Էս-Դէկ), մնացածները չէզոքներ էին:

Այս համագումարէն ընտրուեցաւ 45 հոգինոց ազգային ժողով մը իբրեւ օրէնադրական մարմին, իսկ 15 հոգի ազգային կեդրոնական Խորհուրդ, իբրեւ գործադիր մարմին: Ազգային Խորհուրդը գոր կը կազմէին 6 Դաշնակցական, 3 ժողովրդական, 3 Էս-էր եւ 3 Էս-Դէկ անդամներ, վարեց ազգային բոլոր խնդիրները մինչեւ Հայաստանի Հանրապետութեան կազմութիւնը:

Հանրապետութեան հռչակումէն ետք՝ հնարաւոր

չլլալով անմիջապէս երեսփոխանական ընտրութեանց ձեռնարկել, 1918 յուլիս ամսուն Ազգային Խորհուրդին մասնակցող կուսակցութեանց փոխադարձ համաձայնութեամբ, Ազգային Խորհուրդը եռապատկուելով կազմուեցաւ Հանրապետութեան Խորհրդարանը, 18 Դաշնակցական, 6 Էս-Դէկ, 6 Էս-Էր, 6 ժողովրդական եւ 3 չեզոք, ընդամէնը 39 անդամներով: Ասոնց վրայ աւելցան հրաւիրովի մէկ Եզիտի, մէկ Ռուս, 6 Թաթար, որով ամբողջ Խորհրդարանը կը կազմէին 47 անդամներ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ

ԻՐ ՆԻՍՏԵՐՈՒՆ ԿԸ ՍԿՍԻ

ԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍԸ

Օգոստ. 1ին հանդիսաւորապէս տեղի ունեցաւ բացումը հայկական Խորհրդարանին, Երեւանի քաղաքային զբօսարանի դիմաց գտնուող Թեմական դպրոցին սեփական տունը, որուն Թատրոնի սրահը յարմարցուած էր ժողովի նիստերուն համար: Ժողովուրդը խոնուած էր ժողովատեղիին առջեւ ու շուրջեւ նորահաստատ հանրապետութեան զինուորները կեցած էին դրան առջեւը երկու կարգի վրայ: Ներսը բեմին վրայ շինուած էր տեղ մը նախագահին համար, աջ կողմը սեղան մը Թարգմաններուն համար եւ ձախ կողմը ամպիոն մը հառախօսներու համար: Դահլիճին առաջին մասին, բեմին կից շինուած երկու օթեակներէն մէկուն մէջ կը գտնուէին նախարարները եւ երկրորդին մէջ հայ զինուորներու հրամատարութիւնը: Աջ կողմի առաջին օթեակը յատկացուած էր Կաթողիկոսին, որ բացակայ էր, իսկ երկրորդը օտար պետութիւններու ներկայացուցիչներուն, որոնցմէ ներկայ էին օսմանեան, գերմանական, աւստրիական, պարսկական եւ Ռւքրանիոյ ներկայացուցիչները: Դահլիճին միջին մասը յատկացուած էր հասարակութեան:

ԺՈՂՈՎԻՆ ԿԱԶՄԸ

Ժողովականները դասաւորուած էին 3 կարգի վրայ: Աջակողմը Հայ ժողովրդական կուսակցութիւնը

իր 6 անդամներով, թուրքերու 6 ներկայացուցիչները ,
1 Ռուս եւ Եզիտի: Կեդրոնը կը գտնուէին Դաշնակ-
ցականները 18 անդամ, ոչ-կուսակցականները 2, իսկ
ծախակողմը՝ 6 ընկերվարական յեղափոխականներ եւ
6 սօցեալ դեմօկրատներ:

ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԲԱՑՄԱՆ ՃԱՌԸ

Նիստը բացաւ Թիֆլիսի Հայոց ազգային կեդրո-
նական խորհուրդի փոխ-նախագահ Պ. Աւետիս Սա-
հակեան ճառով մը, որուն մէջ բացատրելով Թուրքիոյ
հետ կնքուած հաշտութեան պարագաները, պատուի-
րակներու Պոլիս դրկուիլը եւ Հանրապետութեան կազ-
մութիւնը, բաւական մանրամասն կերպով կը յիշեցը-
նէր որ Հանրապետութիւնը իր կազմութեան արդի
ծեւով չի կրնար բովանդակել ամբողջ ժողովուրդը ու
կը ծանրանար կառավարութեան պարտականութեան
վրայ, դաշտերու եւ ճամբաներու վրայ խռնուած
գաղթական Հայ ժողովուրդը կերակրելու եւ ամբողջ
ժողովուրդը պարենաւորելու համար: Բացման ճառը
Խորհրդարանին անդամներուն ուշադրութիւնը կը հրա-
ւիրէր այս երկու անհրաժեշտ պէտքերուն վրայ: Պ.
Սահակեան իր այս ճառով որ անմիջապէս թարգման-
ւեցաւ թուրքերէնի եւ ռուսերէնի, նիստը բանալէ
յետոյ առաջարկեց ընտրել նախագահը ու ներկայ 46
ժողովականներէն ճին ձեռնպահութեամբ նախագահ
ընտրուեցաւ Պ. Աւետիս Սահակեան, իսկ փոխ նախա-
գահ՝ Դրիգոր Տ. Խաչատրեան եւ Դաւիթ Զուրեան ,
եւ աւագ քարտուղար՝ Պետրոս Զաքարեան:

Բացման ճառին արտասանուած ատեն շէնքին
վրայ բարձրացուեցաւ հայկական եռագոյն դրօշակը՝
կարմիր կապոյտ եւ նարնջագոյն :

ԶՕՐԱՆՑԻՔ

Նիստը փակուելէ յետոյ կատարուեցաւ զօրահանդէս ի ներկայութեան նախարարապետ Պ. Քաջազնունիի, պատերազմական նախարար Զօր. Հախփերտեանի եւ զինուորական հրամանատար Զօր. Նազարբեկեանի : Նորակազմ Հանրապետութեան զօրքը, նուազախումբի ընկերակցութեամբ, եւ զինուորական գնացքով անցաւ, շրջան կատարելով քաղաքին մէջ ու այն տեղէն ուղղուեցաւ դէպի զօրանոցները :

ՊԱՀԼԻՃԻՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երկրորդ նիստը տեղի ունեցաւ Օգոստ. 3ին, շաբաթ օր : Նախարարապետը կարդաց կառավարութեան յայտարարութիւնը, որուն մէջ կ'ըսէ թէ բացառիկ եւ ծանր պայմաններու մէջ գործի կը ձեռնարկէ հայկական կառավարութիւնը եւ ամէն բան կը հարկադրուի սկսիլ սկիզբէն՝ քառսէ եւ աւերակներու կոյտերէ : Կառավարութիւնը կը գտնէ երկիրը քառսային վիճակի մէջ, որովհետեւ չորս տարուան պատերազմները, անոնց յաջորդող դէպքերը եւ Անդրկովկասի բաժանումը իրենց ետեւէն ձգած են ահուելի հետքեր : Փոխադրութեան դժուարութիւն, կենսամթերքներու չափազանց պակասութիւն, ներածման ընդհատում, երթեւեկութեան պակասութիւն եւ հարիւր հազարներով անտուն եւ անսնունդ գաղթականութեան անապահով կացութիւն սահմաններու վրայ եւ ասոնց անխուսափելի հետեւանք՝ անիշխանութիւն : Ահա այս ծանր պայմաններուն մէջ է որ կառավարութիւնը կը կոչուի պաշտօնի : Այս բացառիկ վիճակի մէջ կառավարութիւնը չի կրնար ունենալ կատարեալ գործունէութիւն, այլ իր գործունէութիւնը պի-

տի սահմանափակէ անյետածգելի եւ խիստ անհրա-
ժեշտ խնդիրներու մէջ : Այսինքն դադրեցնել քայքա-
յումը , հանել երկիրը անիշխանական վիճակէն եւ
ստեղծել պետական շինարարութեան համար անհրա-
ժեշտ պայմաններ : Յայտարարութիւնը ապա կը թուէ
ներքին , դատական եւ ելմտական գործերու մէջ ի
գործ դրուելիք բարենորոգումները , Թուրքիոյ հետ
կատարուող բանակցութիւնները , գաղթականներու
վերադարձի խնդիրը , ինչպէս նաեւ Ատրպատականի
եւ Վրաստանի հետ Հայաստանի սահմաններու հարցը ,
զոր կ'առաջարկէ լուծել հիմ ունենալով ազգագրական
սկզբունքները , որոնք կը համապատասխանեն ռամ-
կավար պետութիւններու ոգիին եւ նպատակներուն :
Չինուորական ճիւղին համար ըսած է . «Վերակազմել
երկրի զինուորական ոյժերը , նպատակ ունենալով
ստեղծել թուով ոչ մեծ , բայց ոգևով եւ կարգապա-
հութեամբ ուժեղ բանակ մը» : Այս ճառին քննութիւնը
յետածգուեցաւ հետեւեալ նիստին :

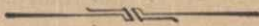
ՀԱՐՑԱՊԵՂՈՒԹՅԵՐ

Երրորդ նիստը տեղի ունեցաւ Օգոստոս 5ին , եւ
կարդացուեցաւ պատասխանը կառավարական յայ-
տարարութեան , զգուշանալով վէճ յարուցանելիք
խնդիրներէ : Այս նիստին հարցապնդումներ եղան մաս-
նաւորապէս պարենաւորման խնդիրներու մասին :

ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԵՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Չորրորդ նիստին , նախարարապետ Քաջազնունի
պատասխանեց կառավարական յայտարարութիւննե-
րու մասին եղած քննադատութիւններուն : Նիստը պահ
մը դադրելով , Խորհրդարանի զանազան կուսակցու-
թիւններու միջեւ բանակցութիւններ եղան եւ նիստը

վերաբացուելէ յետոյ առաջարկուեցաւ երկու բանա-
ծել : Ընդունուեցաւ Հայ ժողովրդական կուսակցու-
թեան եւ Դաշնակցութեան հետեւեալ միացեալ բանա-
ծելը. «Հայաստանի խորհուրդը լսելով կառավարական
յայտարարութիւնը եւ այդ առթիւ նախարարապե-
տին բացատրութիւնները, հաւանութիւն կուտայ
անոնց եւ կ'անցնի օրակարգին» :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԴԱՂԼԻՃԸ

(Կազմուած բացառապէս Հ. Յ. Դաւենակցութեան
պատկանող նախարարներէ, 1918 Յուլիսին)

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԵԷՍ ԳՍ. ԶՍ. ԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ
Ա. ԲԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Ներքին գործերու, Հաղոր- դակցութեանց, Գաղթականութեան եւ Կրթական
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՐՃԻԿԵԱՆ	Ելեւմտական
Ա. ՂԱԲԱՆՆԻՐ ԽԱՏԻՍԵԱՆ	Արտաքին գործերու
ԶՕՐ. ՀԱԽՎԵՐՏԵԱՆ	Պատերազմական

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՂԼԻՃ

(Վերակազմուած՝ Հայ ժողովրդական Կուսակցութեան
պատկանող չորս նախարարներու մուտքով Դահլիճին.
մէջ, 1918 Հոկտեմբերին)

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԵԷՍ ԳՍ. ԶՍ. ԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ
Ա. ԲԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Ներքին գործերու
ՍԻՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ	Արտաքին գործերու
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՐՃԻԿԵԱՆ	Ինամատարական
ՍԱՄԵՈՆ ՅԱՐՈՒԹՅՈՒՆԵԱՆ	Դատական
ԼՅԻՈՆ ԳՈՒԼԵԱՆ	Պարենաւորման

ԶՕՐ. ՀԱԽՎԵՐՏԵԱՆ	— Պատերազմական
ԱՐՏԱՇԷՍ ԷՆՆՈՒԹԷՃԵԱՆ	Ելեւմտական
ԱԹԱԲԷԳԵԱՆ	Կրթական

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՂԼԻՃ

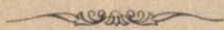
(Վերանորոգուած՝ Արամ Մանուկեանի մահէն եւ
 եւ Խաչատուր Կարնիկեանի սպանութենէն
 յետոյ, 1919 Յունվարին)

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ
Ա. ՎԵՔՍԱՆԳԻ ԽՍՏԻՍԵԱՆ	Ներքին գործերու
ՍԻՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ	Արտաքին գործերու
ՍԱՀԱԿ ԹՈՐՈՍԵԱՆ	Խնամատարական
ՍԱՄՍՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	Դատական
ԱՐՏ. ԷՆՆՈՒԹԷՃԵԱՆ	Ելեւմտական
Գ. ՄԵԼԻԻՔ-ՂԱՐԱԿԷՅՈՋԵԱՆ	Կրթական
Ք. ՎԵՐՄԻՇԵԱՆ	Պարենաւորման
ԶՕՐ. ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ	Պատերազմական

ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՂԼԻՃ

(Կազմուած Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան
 պահանգող նախարարներու դահլիճէն հեռացումէն
 ետք, 1919 Յունիսին)

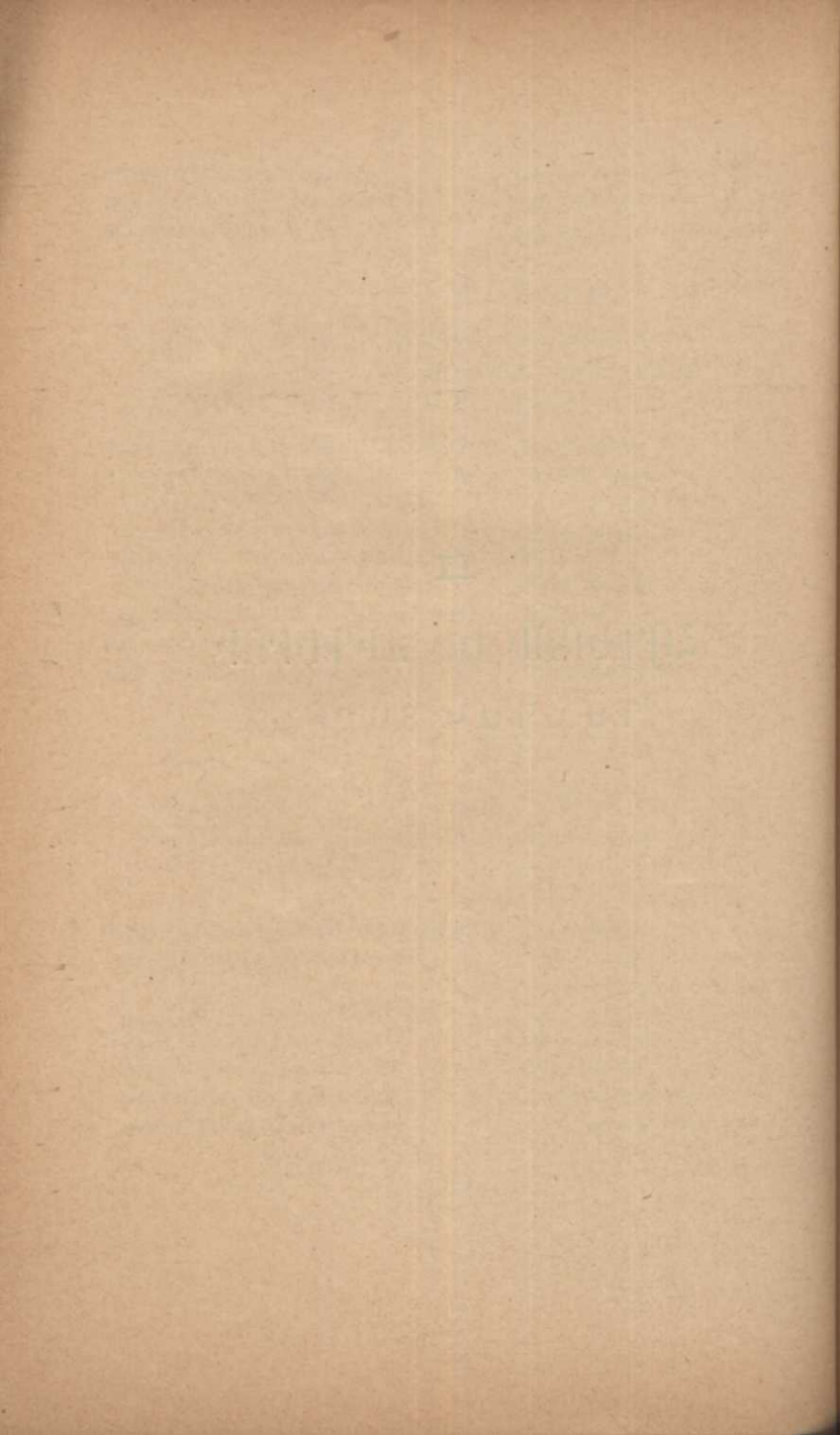
ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ	Վարչապետ
Ա. ՎԵՔՍԱՆԳԻ ԽՍՏԻՍԵԱՆ	Փոխ-Վարչապետ եւ Ար- տաքին գործերու
ՍԻՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ	Կրթական եւ Գեղարուեստի
ՍԱՀԱԿ ԹՈՐՈՍԵԱՆ	Խնամատարական
ՅԱՐ. ԶՄՇԿԵԱՆ	Դատական
ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՆԱՍԵԱՆ	Ներքին գործերու
ԶՕՐ. ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ	Պատերազմական

II

ՀՈԳԵՐՈՒ ԵՒ ՃԻԳԵՐՈՒ

ԴԺՆԴԱԿ ՏԱՐԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

1918 Մայիս—1919 Մայիս

Անհնար է այժմ այս հակիրճ տողերուն մէջ, պատկերացնել Հայաստանի կառավարութեան միամեայ գործունէութիւնը: Պիտի փորձենք միայն, մէկ քանի ամիտի ծանօթութիւններով, ուրուագծել այն ճիգերն ու հոգերը՝ որոնք ամբողջ մէկ տարի զբաղեցուցին մանուկ Հայաստանը:

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀՈՉՍԿՈՒՄԸ

Հայաստանի հանրապետութիւնը իր անկախութիւնը յայտարարեց 1918 Մայիս 28ին:

Նախքան անդրկովկասեան հանրապետութեանց անկախ հռչակումը՝ Անդրկովկասը կը կառավարուէր ղաշնակցային կառավարութեամբ մը որ ունէր իր օրէնսդրական հաստատութիւնը՝ մասնակցութեամբ զանազան ցեղերու քաղաքական կուսակցութիւններուն՝ հրաւիրուած համեմատական չափով:

Թրքական արշաւանքները 1918 Յունուարէն սկսեալ առանձնապէս ուղղուած էին Հայ ժողովուրդի դէմ: Ատրպէյճանի ժողովուրդը եւ անոնց առաջնորդները թէ իրենց կառավարութեան եւ թէ օրէնսդրական ժողովին մէջ թրքական գործակալութեան մը դերը կը կատարէին: Իսկ Վրացիները չէզոք եւ անտարբեր հանդիսատեսի դերին մէջ էին, օրէնսդրական աշխատանքներու կամ կառավարութեան տրուելիք ուղղութեան մասին շահաւոր համարելով ըլլալ ատրպէ-

ճանցիներու հետ միասին: Այդ պատճառաւ ալ Թուրքերու հետ կատարուելիք հաշտութեան բանակցութեանց պատուիրակները ձեւականօրէն թէեւ մէկ մարմին եւ անդրկովկասեան իշխանութեան ենթակայ էին, սակայն իրապէս իւրաքանչիւր ազգ ունէր իր ներկայացուցչութիւնը որ կը ղեկավարուէր իր պատկանած Ազգային Խորհուրդին ցուցումներով:

Ա.Կ.Ա.ՄԱՅ ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բանակցութիւնները իրականին մէջ կը կատարուէին Հայերու եւ Թուրքերու միջեւ, որովհետեւ պատերազմը այս վերջիններուն միջեւ էր որ կը մղուէր: Այս բանակցութիւններուն վերջաւորութեան, Վրաստան եւ Ատրպէյճան իրենք զիրենք անկախ յայտարարեցին: Հայաստան հարկադրուած՝ ինք ալ հռչակեց իր անկախութիւնը: Անդրկովկասի կառավարութեան այս կերպով բաժանումէն յետոյ բանակցութիւններ կատարող պատուիրակութիւնը բաժնուեցաւ հետեւաբար երեք մասերու, որոնց իւրաքանչիւրը դարձաւ իր պետութեան պատուիրակութիւնը:

Հայաստանի կառավարութեան առաջին գործը եղաւ ուժ տալ այդ բանակցութիւններուն, որուն յաջողութենէն կախուած էր հայ ժողովուրդի ֆիզիքական գոյութեան փրկութիւնը:

Այս մտածումները ունէին նաեւ դաշնակից ներկայացուցիչները, որոնք, յայտնելով թէ ոեւէ ձեւով իրենք օգնութեան չեն կարող հասնիլ, խորհուրդ կու տային ամէն զնով համաձայնութեան մը զալ, գոնէ ժամանակաւորապէս:

Այդ բանակցութիւնները, գլխաւորութեամբ վարչապետ Քաջազնունիի, կառավարութիւնը տարաւ որոշ յաջողութեամբ, այնպիսի պահու մը երբ Հայաստանի

դիմադրական կարողութիւնը շատ տկարացած էր, եւ թշնամին քայքայելով Միջագետքի եւ Պաղեստինի իր ճակատները՝ ուժեղացուցած էր Հայաստանի ճակատը: Արդիւնքը եղաւ այն որ թշնամիները որոշ հողամասի վրայ ճանչցան Հայաստանի անկախ գոյութիւնը եւ դադրեցուցին թշնամական գործողութիւնները, որով որոշ չափով ապահովուեցաւ թէ՛ Ռուսահայաստանի եւ թէ՛ արեւմտահայ փախստականութեան ֆիզիքական գոյութիւնը:

ՊՈԼՍՈՅ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ատկէ յետոյ նոր պատուիրակութիւն մը Ա. Ահարոնեանի նախագահութեան տակ ուղարկուեցաւ Պոլիս՝ նոր բանակցութիւններ վարելու, թէեւ այս բանակցութիւնները արդիւնք չէին խոստանար, սակայն հնարաւոր եղաւ վերջ ի վերջոյ թուրք կառավարութեան ստորագրել տալ պայմանագրութիւն մը 1918 Հոկտեմբեր 26ին որու հիման վրայ Թուրքերը պիտի քաշուէին մինչեւ Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագրութեամբ որոշուած սահմանագլուխը:

ՏԱՃԿԱՀԱՅՍՍՏԱՆԻ ՀԱՐՑԸ

Հայաստանի կառավարութիւնը համոզուած որ այս դաշնագրութիւնը ժամանակաւոր բնոյթ ունի, աշխատեցաւ խուսափիլ ոեւէ յանձնառութենէ թրքական Հայաստանի նահանգներուն նկատմամբ որ այս կամ այն ձեւով կրնար վտանգել անոր միջազգային հարց մը ըլլալու հանգամանքը: Բացի ասկէ, կառավարութիւնը աշխատեցաւ, որ Արեւմտահայերը այս կամ այն ձեւով իրաւասու չճանչնան բանակցող կողմերը՝ հայկական հարցի լուծման տեսակէտէն:

ՆԵՐՔԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Իրերու բնական բերմամբ երկիրը մատնուած էր անխիշսանութեան, հետեւաբար կառավարութիւնը առաջին օրէն աշխատեցաւ երկրին մէջ կարգ ստեղծել: Նախ իր սահմաններուն մէջ կազմակերպեց քաղաքային վարչութիւն, ինչպէս նաեւ Միլիա՝ ապահովելու համար ներքին անդորրութիւնը: Բայց նկատի ունենալով որ առանց ժողովուրդը զինաթափելու անկարելի պիտի ըլլար անդորրութիւն հաստատել, ձեռնարկեց ժողովուրդի զինաթափութեան, ինչ որ անցաւ շատ յաջող: Հետզհետէ ներքին անդորրութիւնը վերահաստատուեցաւ եւ իննսուն առ հարիւր պակսեցան ներքին միջադէպերը:

ՓԱԿՍՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԲԱՆՈՑՆԵՐ

Կառավարութեան ամենակենսական գործերէն մէկը եղաւ փախստականութեան եւ որբանոցներու հոգատարութիւնը:

1918ի Հայաստանի եւ Թիւրքիոյ պատերազմին հետեւանքով, արեւմտահայ փախստականութեան վրայ աւելցած էր նաեւ կովկասահայ փախստականութիւնը, որոնցմէ մէկ փոքր մաս մը անցած էր Վրաստան եւ Հիւսիսային Կովկաս, իսկ մնացեալները կը մնային Հայաստանի փոքրիկ հողամասին վրայ անապաստան եւ անխնամ, շարունակ տարուբեր: Կառավարութիւնը աշխատեցաւ որոշ չափով բաւարարել փախստականութիւնը, սակայն հնարաւորութիւններ չկային զայն պարենաւորելու: Կառավարութիւնը դիմեց պատերազմէն չվնասուած շրջաններուն եւ անոնց աւելորդ մթերքները գրաւեց կառավարութեան յարմար դատած փոխարինութեամբ, բան մը որուն արդիւնքը

Թէեւ բաւական չեղաւ փախստականութեան պէտքերուն, սակայն որոշ չափով թեթեւցուց անոնց ծանր դրութիւնը:

Մասնաւոր խնամքի առարկայ դարձուց որբերը: Արդէն գոյութիւն ունեցող որբանոցներու հոգատարութիւնը ինք ստանձնեց, եւ աշխատեցաւ հնարաւոր չափով հաւաքելու երեսի վրայ մնացած որբերը: Իսկ պարենաւորման ճգնաժամին ատեն կառավարութիւնը հարկադրուեցաւ 1919 Մայիսին որբանոցները յանձնել ամերիկեան նպաստի մարմնոյն (Relief committee), պայմանաւ որ կրթութիւնը պիտի տրուէր կրթական նախարարութեան գծած ծրագրին համաձայն, այնպէս մը որ խնամատարական նախարարութիւնը հնարաւորութիւն ունենար ամբողջապէս նուիրուելու փախստականութեան: Վերջին ամիսները կառավարութիւնը չկրցաւ փախստականութեան նուազագոյն չափով աջակցիլ հակառակ իր ցանկութեան, պարզապէս պարէնի չգոյութեան պատճառաւ:

ՊԱՐԵՆԱՒՈՐՈՒՄ

Կառավարութիւնը կը զգար թէ պարենաւորման կանոնաւորութիւնը պիտի կազմէ իր մտահոգութեան գլխաւոր առարկաներէն մէկը: Կազմուեցաւ պարենաւորման յատուկ նախարարութիւն, որուն տրամադրեց պատկառելի պիւտճէ մը. սակայն հակառակ կառավարութեան թափած ճիգերուն անհնար եղաւ կանոնաւորել պարենաւորումը իր կամքէն անկախ պատճառներով: Հայաստանի պարէնները պիտի անցնէին Վրաստանէն կամ Ատրպէյճանէն, որոնք դժբախտաբար արգիլեցին Թրանզիթը դէպի Հայաստան: Կառավարութիւնը բանակցութիւններու սկսաւ ամերիկեան կառավարութեան հետ պարէնի համար. եւ ի վերջոյ

յաջողեցաւ պայմանագրութիւն մը կնքել, որով հնարաւոր եղաւ առատ պարէն հասցնել Հայաստան :

ՀԱՂՈՒԳԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կառավարութիւնը վերակազմեց թղթատարը, հեռագիրը եւ երկաթուղին, առաջ նեղ շրջանակի մը մէջ բայց հետզհետէ ընդարձակելով նոր գրաւումներու հետ միասին, այնպէս որ հնարաւոր եղաւ մինչեւ 1919 Յուլիս կազմակերպել Ռուսահայաստանի բոլոր շրջանները:

Կառավարութիւնը չկրցաւ հաղորդակցութեան համաձայնութիւն կնքել արտաքին պետութիւններու հետ, որովհետեւ այդ պետութիւնները դեռ եւս չեն ճանչնար անոր անկախ գոյութիւնը :

ՔԱՆՍԱԿԻՆ ՀԱՄԱՐ

Երկրի պաշտպանութեան տեսակէտէն հայկական բանակին վերակազմութիւնը անհրաժեշտ գործերէն մէկն էր : Կառավարութիւնը լուծեց բոլոր խումբերը եւ զօրամասերը եւ զէնքի տակ կանչեց 19-25 տարեկանները գործօն ծառայութեան համար : Բանակի մասերու մերենան պահեց եւ նոր օրէնքով կանչուած զինուորներով լրացուց զօրամասերը, թէեւ նիւթական եւ բարոյական չափազանց ծանր պայմաններու տակ . բայց այնու ամենայնի հնարաւոր եղաւ բանակը դասաւորել եւ դնել այնպիսի վիճակի մէջ որ պատիւ կը բերէ պետութեան . այդ կը վկայեն օտար զինուորականներ որոնք ականատես եղած են Հայաստանի բանակին զօրաշարժներուն զօրանցքներուն եւ մարզանքներուն :

ՆՈՐ ԳՐԱՒՈՒՄՆԵՐ

Կառավարութիւնը յենած վերակազմուած բանակի ուժերուն, սկսաւ իր նոր գրաւումները : Նախ

քան զինադադարը գրաւած էր արդէն Բամբակի գաւառը եւ անկէ յետոյ՝ ըստ 1918 Հոկտ. 26ի Պոլսոյ պայմանագրութեան, Ալեքսանդրապօլի, Սարտարապատի, Սուրմալուի գաւառները :

Զինադադարէն յետոյ, 1919 Մայիսին սկսան գրաւումները Կարսի նահանգին եւ հին Նախիջեւանի գաւառին՝ կարգադրութեամբ եւ աջակցութեամբ անգլիական զինուորական իշխանութեանց :

Կառավարութիւնը այդ գաւառները գրաւելէն յետոյ այնպիսի թաքթ ցոյց տուաւ որ նոյնիսկ մահմետական տարրերը յայտնեցին իրենց հպատակութիւնը :

Յ. ԱՄԵՏՈՒՆԻ

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ի Ա Յ Ե Ա Լ Շ Ա Յ Ա Ս Ա Ն Ի Ա Ն Կ Ա Ւ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Փ Ա Ր Ի Զ Ի Ա Զ Գ . Պ Ա Տ Ո Ւ Ի Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն , Կ Ո Ղ Մ Է

1918 Նոյեմբեր 30

Հայկական Ազգային Պատուիրակութիւնը, պատասխանելու համար հայ ազգին միակամ իղծին, որուն մէկ մասը արդէն իսկ իբրեւ անկախ հանրապետութիւն կազմուած է, կը յայտարարէ ամբողջական Հայաստանի անկախութիւնը, Կիլիկիայով միասին, Համաձայնական պետութիւններու եւ Միացեալ Նահանգներու հովանաւորութեան տակ, կամ ազգերու Գաշնակցութեան՝ երբ ան կազմուի :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵԻ

(ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԷՆ)

ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

Յանուն ամբողջ Հայ Ազգին, որուն ընտրեալ պատուիրակները՝ Հայաստանէն եւ աշխարհի ամէն կողմերէն եկած ներկայիս Համաժողով կը գումարեն Փարիզի մէջ, Հայ Ազգային Պատուիրակութիւնը պատիւը ունի Խաղաղութեան Համաժողովին ներկայացրնելու ներկայ յիշատակագիրը, որ կը խտացնէ Հայ Ազգին ցանկութիւններն ու պահանջները:

Դարերու ճնշումէն եւ տառապանքներէն յետոյ մեր ազգը այսօր ինքզինք կը գտնէ, տիեզերական տակնուվրայութեան վախճանին, բզբտուած եւ արիւն-լուայ, բայց կենդանի եւ հետամուտ՝ աւելի քան երբեք վառ հաւատքով մը՝ ազատագրուելու եւ իր ազգային իտէալը իրականացնելու, շնորհիւ Դաշնակից եւ Աջակից Պետութեանց յաղթանակին, որոնք իրենց դրօշակներուն վրայ արծանագրեցին սկզբունքները Իրաւունքի, Արդարութեան եւ ժողովուրդներու ինքնորոշման:

Հիմնուելով այս մեծ սկզբունքներուն վրայ, Հայ Ազգային Պատուիրակութիւնը, թարգման միահամուռ ցանկութեան հանուր ազգին՝ որուն մէկ մասը Կովկասի մէջ արդէն իսկ կազմուած է իբրեւ Անկախ Հանրապետութիւն՝ ամբողջական Հայաստանի անկա-

խութիւնը հռչակեց եւ Դաշնակից Կառավարութիւններուն հաղորդագրեց 1918 նոյեմբեր 30ին:

Հայաստանը անկախութեան իր իրաւունքը նուաճած էր կամաւոր եւ ինքնաբեր մասնակցութեամբ պատերազմին՝ Կովկասի, Սուրիոյ եւ Ֆրանսայի երբեակ ճակատներուն վրայ, եւ իր հարիւր հազարաւոր մեղեալներովը՝ այր, կին եւ մանուկ, որոնք զոհուեցան Համաձայնութեան դատին հանդէպ իր ունեցած հաւատարմութեան, դատ՝ զոր անիկա սկզբէն իսկ նկատեց իբրեւ իր սեփական դատը: Պատերազմի ու ջարդի դաշտերուն վրայ եւ տարագրութեան ճամբաներու երկայնքին տուած այս ահագին կորուստներով, անիկա մահուան վճարեց տուրք մը, աւելի ծանր՝ քան ունէ ուրիշ պատերազմիկ ազգ մը:

ԱՄՐՈՂՋԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Անկախ Պետութիւն կազմելիք հայկական շրջանները հետեւեալներն են .

Ա. — Վանայ, Բաղէշի, Տիգրանակերտի, Խարբերդի, Սեբաստիոյ, Կարնոյ և Տրապիզոնի (համաձայն 1914 փետրվարի բարենորոգմանց ծրագրին) եօթը վիլայեթները, դուրս ձգելով Տիգրիսի հարաւակողմը և Օրտու-Սեբաստիա դժին արեւմուտքը գտնուող շրջանները:

Բ. — Կիլիկեան չորս սանճազները, այսինքն Մարաշ, Գողան (Սիս), ձէպէլ-Պէրէքէթ և Ատանա՝ Ադեքսանդրեակով:

Գ. — Կովկասի Հայկական Հանրապետութեան ամբողջ երկրամասը, որ կը պարունակէ Երեւանի ամբողջ գաւառը, Թիֆլիսի նախկին կառավարչութեան հարաւային մասը, Եղիսաբեթպօլի կառավարչութեան հարաւ արեւմտեան մասը, Կարսի նահանգը (ի բաց առեւալ Արտահանի հիւսիսը գտնուող շրջանը):

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

Հայկական ազգային պահանջներու ծրագիրը կըրնայ խոսացուիլ հետեւեալ կերպով. մենք կը պահանջենք.

1. Ճանաչումք Հայկական անկախ պետութեան մը, կազմուած եօթը նահանգներու եւ Կիլիկիոյ միացումովը Կովկասի Հայկական Հանրապետութեան հետ:

Սահմանաճշդումի յանձնախումբեր, կազմուած՝ երաշխաւոր պետութեանց պատուիրակներէն եւ հոյ գօմիսէրներէ, պաշտօն պիտի ունենան տեղւոյն վրայ ճշդելու Հայաստանի վերջնական սահմանները: Այս յանձնախումբերը լիազօրութիւն պիտի ունենան տիրաբար լուծելու այն ամէն դժուարութիւնները որոնք կրնան ներկայանալ սահմանակից երկիրներու հետ՝ սահմանագծումի գործողութեանց ժամանակ:

2. Որ այսպէսով կազմուած Հայկական Պետութիւնը հաւաքական երաշխաւորութեանը զօրութի Դաւենակից Պետութեանց եւ Միացեալ Նահանգներու կամ Ազգերու Ընկերակցութեան որուն ինքն ալ կը պահանջէ մաս կազմել:

3. Որ Խաղաղութեան Համաժողովին կողմէ մասնաւոր մանսա մը տրուի Պետութիւններէն մեկուն, որ իր օժանդակութիւնը պիտի ընծայէ Հայաստանի՝ փոխանցման ժամանակաւորացանի մը միջոցին: Այդ պաշտօնը ստանձնող Պետութեան ընտրութիւնը պիտի ըլլայ խորհրդածութեամբը Հայկական Համաժողովին որ այժմ գումարուած է Փարիզի մէջ եւ որ կը ներկայացնէ ամբողջ Հայ Ազգը: Մանսային տեղութիւնը պիտի ըլլայ առ առաւելն քան սարի:

4. Որ վնասուց հասուցում մը նշանակուի Խաղաղութեան Համաժողովին կողմէ դարմանելու համար այն ամէն կարգի կորուստները որոնց Հայ Ազգը ենթարկուե-

ցաւ շարդերու, սարագրութեանց, յափեակութեանց եւ
աւերումներու երեսնքն:

Հայաստանը, իր կողմէն, պատրաստ պիտի բլլայ իր
բաժինը վերցնելու Օսմանեան նախապատերազմեան
հանրային պարսֆէն:

5. Որ օժանդակ Պետութիւնը իբրեւ մանտա մաս-
նաւորաբար ունենայ.

Ա. Հարկադրել թուրք, թաթար և այլ իշխանութիւնները՝
պարպել այն հողամասերը զոր անոնք կը գրաւեն տակաւին:

Բ. Չեռնարկել ազգաբնակչութեանց ընդհանուր վիճակա-
փութեան:

Գ. Արտաքօսել կամ պատիժի ենթարկել զանոնք որ մասնակե-
ցած են ջարդերու, բռնութիւն բանեցուցած են բնակչութեանց
վրայ, բաժին ունեցած են կողոպուտներու մէջ և կամ օգտուած
են զոհերու թողօններէն:

Դ. Երկրէն դուրս վտարել կարգը խանդարող տարրերը և թա-
փառական ըմբոստ ցեղերը:

Ե. Իրենց տեղերը զրկել մուհաձիրները (մահմետական գաղ-
թական) որոնք համիտեան և երիտ. թուրք ուժի մեծերուն տակ
բերուած հաստատուած են հոն:

Զ. Վերջապէս հարկաւոր միջոցներ ձեռք առնել տալ ամե-
նուրեք, երկրէն ներս եւ դուրս, իրենց նախկին կրօնքին դարձնե-
լու համար կիները, երիտասարդ աղջիկները, երախաները և ու-
րիշ բռնի իսլամացուածները կամ հարէմներու մէջ փակուածները:

Թուրքիան նոյնպէս յանձնառու պիտի ըլլայ վճարելու իր
գրաւումներուն փոխարժէքը, վնասուց արդար հատուցումով մը
հայ իրաւատէրներուն վերադարձնելու իր սեփական երկրին մէջ
գտնուող անշարժ կալուածները, ինչպէս նաև նկեղեցիները,
Դպրոցները, Վանքերը իրենց յարակից մասերով, հող և ստաց-
ուածք, որոնք Հայ Հասարակութիւնէն խլուեցան ռեւէ ձեւով:

Դալով Հայոց ազգային և մասնաւոր կալուածներուն որոնք
թուրքիոյ մէջ անժառանգ պիտի մնան (մահլիւլ), Պոլսոյ հայ կրօ-
նական իշխանութիւնները իրաւունք պիտի ունենան անոնց տե-
րանալու, զանոնք ծախելու և անոնցմէ գոյացած արդիւնքը ի-
րենց հօտին պէտքերուն յատկացնելու:

Հայկական ծագում ունեցող ամէն անհատ, հաստատուած

կամ բնիկ դարձած օտար երկրի մէջ, ազատ պիտի ըլլայ հինգ-
տարուան ընթացքին նոր ազգութեան համար հպատակութիւն
ընտրելու, թէ իր և թէ իր անչափահաս զաւակներուն անունով,
և ըլլալ հայ քաղաքացի, նախապէս դրաւոր կերպով տեղեկացը-
նելով երկու երկիրներու ձեռնհաս իշխանութեանց:

Ա. Ա. ՀԱՐՈՆՆԵԱՆ

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊՍՐ

Նախագահ

Նախագահ

Խաղաղութեան Վեհաժողովին

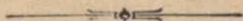
Հայ Ազգային Պատուիրակու-

Հայկական Հանրապետութեան

թեան

Պատուիրակութեան

ՓԱՐԻՁ, 12 Փետր. 1919

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

(ԲԱՂՈՒԱԾՆԵՐ ԻՐ ՊԱՇՏՅՈՒԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐԷՆ)

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Արեւմտահայ երկրորդ համազումարը տեղի ունե-
ցաւ Երեւանի մէջ 1919 Փետրվարի 6-13, Արարատեան
Հանրապետութեան խորհրդարանի դահլիճին մէջ:

Արեւմտահայ Համազումարի մը անհրաժեշտու-
թիւնը հրամայական էր դարձեր գերման եւ թրքական
քանակներու ընդհանուր նահանջէն յետոյ եւ առաւե-
լապէս փախստական Հայութեան կատարելապէս ան-
կազմակերպ վիճակին պատճառով:

Համազումարի օրակարգը կ'ամփոփուէր հետեւեալ
երեք կէտերուն մէջ.

1. Արեւմտեան Հայասանի գաղթական հայութեան
քաղաքական նպատակներու ձեւակերպումն եւ արտայայ-
տութիւնը:

2. Արեւմտեան Հայաստանի գաղթական հայութեան ներգաղթի խնդիրը եւ կազմակերպութիւնը :

3. Արեւմտեան Հայաստանի գաղթական հայութեան ներկայացուցչական եւ հաշուեյարդար կօմիտէի ընտրութիւնը :

Համագումարը պէտք է ըլլար ժողովրդական ներկայացուցչութիւն : Այդ իսկ պատճառով կազմակերպիչ կօմիտէն որոշած էր ընել ռամկավար ընտրութիւն՝ ներկաստիճան ձեւով : Համագումարին հրաւիրուած էին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը, Ջօրավար Անդրանիկը, Արեւելեան Հայաստանի հասարակական ու պետական հաստատութիւններու ներկայացուցիչները, նաեւ դաշնակից պետութիւններու Թիֆլիսի ներկայացուցիչները :

Համագումարին օրակարգը, ընտրական ձեւը եւ հրաւիրուած հաստատութիւնները անհրաժեշտօրէն համագումարը կը դարձնէին քաղաքական հաստատութիւն մը, որ առանց անտես առնելու փախստականութեան ճգնաժամային վիճակը, ամէնէն աւելի եւ ամէնէն առաջ պէտք է զբաղուէր Արեւմտեան Հայաստանի փախստական հայութեան քաղաքական նպատակներու ձեւակերպման խնդրով :

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ԿԱԶՄԸ

Համագումարի առաջին պաշտօնական նիստին մէջ մանդատային յանձնաժողովը հետեւեալ ձեւով ներկայացուց համագումարին կազմը :

1. Մեւանի 31,700 արեւմտահայ փախստականներուն անունով ներկայ էին 8 պատգամաւոր :

2. Էջմիածինի 42,600 փախստականներուն կողմէ 3 պատգամաւոր :

3. Աւսարակի 12,880 փախստականներուն կողմէ 2 պատգամաւոր :
 4. Գարաշիչակի 23,750 փախստականներուն կողմէ 5 պատգամաւոր :
 5. Կրրգ-Քուլաղի 17,570 փախստականներուն կողմէ 5 պատգամաւոր :
 6. Սուրմալուի 25,700 փախստականներուն կողմէ 4 պատգամաւոր :
 7. Միլի-Գարայի 10,070 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :
 8. Ալեքսանդրոպոլի 10,000 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :
 9. Դիլիջանի 12,000 փախստականներուն կողմէ 2 պատգամաւոր :
 10. Բազադուցի 5,000 փախստականներուն կողմէ 1 պատգամաւոր :
 11. Նոր-Բայազիտի 27,923 փախստականներուն կողմէ 7 պատգամաւոր :
 12. Կազմակերպիչ Կոմիտէի 9 անդամները :
 13. Արեւմտահայ Խորհրդի անդամներէն 2 հոգի :
 14. Արարատեան Հանրապետութեան Խորհրդարանի կողմէ՝ 1 հոգի :
 15. Եղբայրական Օգնութեան գլխաւոր կարգադրիչ Կոմիտէի կողմէ՝ 1 հոգի :
 16. Կովկասի Հայոց Բարեգործ. Ընկերութեան կողմէ՝ 1 հոգի :
 17. Անգլիական Լորդ Մերե Կոմիտէի կողմէն՝ 1 հոգի :
 18. «Աւստրալի» եւ «Վան-Տոսպ» թերթերուն կողմէն 1-ական հոգի :
- Այսպիսով, ծայնի իրաւունքով համագումարին կը մասնակցէին 55 հոգի :

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԲԱՆԱԶԵՒ

Արեւմտահայ համագումարը իր Փետրվար 11ի եւ 12ի նիստերուն մէջ միաձայնութեամբ եւ ջերմ ծափահարութիւններով կ'ընդունի Արեւմտեան Հայաստանի փախստական հայութեան քաղաքական իդէալներուն ձեւակերպման վերջնական յայտարարութիւնը, բանաձեւով մը, որուն երեք յօդուածները կուտանք նոյնութեամբ :

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը քննելով Հայ Ժողովրդի ներկայ կացութիւնը :

1. Կը յայտարարէ իր վճռական որոշումն ու կամբը՝ ունենալ քաղաքական եւ պետական մէկ միութիւն համազգային հատուածներու եւ երկրամասերու միաւորութեամբ :

2. Կը պարտադրէ ընտրուած Դորձադիր Մարմինը նախարարական դահլիճին հետ անմիջապէս յարաբերութեան մէջ մտնել իրականացնելու եւ գործնականացնելու քաղաքական եւ պետական այն բոլոր աշխատանքները, որոնք հարկաւոր են Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի պետական գոյութիւնը հիմնաւորելու համար :

3. Միաժամանակ կը պարտադրէ ընտրուած «Դորձադիր Մարմինն» գործնական քայլեր առնել Արարատեան Հանրապետութեան նախարարութեան, եւ խորհրդարանի հետ, Միացեալ Ազատ Հայաստանի անկախութիւնը յայտարարելու, եւ իր մասնակցութիւնը բերելու գոյութիւն ունեցող պետական եւ օրէնսդրական հաստատութիւններու մէջ, համազգային միութիւնը իրականացնելու համար : (Այս վերջին յօդուածին հինգ անդամներ միայն դէմ կ'արտայայտուին:)

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ՈՒՂԵՐՁՆԵՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Պ. ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը ողջունելով հայութեան մէկ հատուածի կառավարութիւնը, լիպոյս է, որ այն եւս կը միացնէ իր ձայնը Արեւմտահայ Համագումարի վճռին — ունենալ մէկ հայրենիք եւ մէկ Միացեալ Ազատ Հայաստանի պետական կազմակերպութիւն:

Համագումարը դռնելով սոյն խնդիրը հայութեան համար պատմական մէկ կարեւոր խնդիր, հաւատացած է, որ Արարատեան Հանրապետութեան կառավարութիւնը կը փութայ օր առաջ յայտարարել Միացեալ Ազատ Հայաստանի անկախութիւնը և զործնական քայլեր առնել միացումը իրականացնելու համար կեանքի մէջ:

*
*

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ

Արեւմտահայ Բ. Համագումարը ողջունելով Հանրապետութեան անդրանիկ Խորհրդարանը, վստահ է, որ այն եւս իր հեղինակաւոր ձայնը պիտի միացնէ հայութեան ամէնէն շատ տանջուած եւ զոհաբերած խոշոր հատուածի ձայնին — ունենալ մէկ հայրենիք, Միացեալ Անկախ Հայաստան, մէկ պետական կազմակերպութեամբ:

Համագումարը հաւատացած է, որ Խորհրդարանը չուշանար իր որոշումը տալու հայութեան համար խիստ կարեւոր այս խնդրի մասին:

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՂՈՎԸ

ԻՐ ՈՂՋՈՑՆՆԵՐՆ ՈՒ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԿԸ ՅԱՅՏՆԷ ՄԻԱԶԱՅՆՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ազգային երեսփոխանական ժողովը՝ կաթողիկ երափ. ժողովին եւ բողոքականներու խորհրդակցական ժողովին հետ խառն նիստ գումարեց մարտ 21ին : Զաւէն պատրիարքին աջ ու ձախ կողմերը թիկնաթռուներ յատկացուած էին կաթողիկ եւ բողոքական ներկայացուցիչներուն : Պ. Սարգիս Սրենց խօսք առնելով դրուատեց Կովկասահայերուն կատարած զոհողութիւնները մասնաւորաբար իրենց տաճկահայ եղբայրներուն ազատագրման համար, որուն նուիրեցին իրենց բովանդակ ուժն ու կամքը, իրենց սուրն ու գրիչը : Կովկասի ճակտին վրայ տասնեակ հազար հայ զինուորներ՝ զօրացած կամաւորական գունդերով՝ 1914—15 սահմանը անցնելով՝ փրկեցին 300,000է աւելի Թրքահայերը : Ու դեռ այժմ ալ երեւանեան հանրապետութիւնը 32 միլիոն ռուբլի յատկացուցած է արեւմտահայ որբերու եւ կարօտեալներու պատասպարման : Պ. Սրենց առաջարկեց հեռագրով շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան անդրանիկ խորհրդանշանը՝ երեւանի Հանրապետութիւնը, եւ շնորհակալութիւն յայտնել Թրքահայերուն համար ռուսահայ եղբայրներուն կատարած զոհողութիւններուն : Ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց այս առաջարկը :

ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

(ԲԱՆՍԱԶԵՒ ՓԱՐԻԶԻ ԱԶԳ. ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ)

Այս առաջին նստաշրջանի փակման առթիւ Համագումարը պարտք համարեց իր եղբայրական ջերմ ողջոյնները ուղղել Հայկական Հանրապետութեան, անոր մէջ տեսնելով վեց հարիւր տարիէ ի վեր առաջին անգամ վերագարթնող հայ ազատութեան հրոնճառիթ պատկերը, եւ յոտնկայս իր խորին յարգանքն ու պաշտամունքը յայտնեց մեր ցեղի բազմաչարչար նահատակներուն եւ այն ըիւրաւոր մարտիկներու յիշատակին, որոնք իրենց հերոսական պայքարներով պատրաստեցին հայկական դատին յաղթանակը :

Համագումարին որոշումով հետեւեալ հեռագիրը ուղղուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան. —

«Փարիզ համախմբուած Հայ Համագումարը, իր առաջին նստաշրջանին փակման առթիւ, Հայկական Հանրապետութեան կ'ուղղէ իր եղբայրական խանդադատագին ողջոյնը: Սրտագին կը մաղթենք որ ընդհուպ իրականանայ Միացեալ Հայաստանի Հանրապետութեան կազմակերպութիւնը եւ լիայոյս ենք որ ձեր եւ մեր ջանքերով պիտի պսակուին մեր իղծերը ընդհանուր խաղաղութեան կնքման պահուն՝ ազգային դատին կատարեալ յաղթանակովը» :

ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ ԿԸ ՄԻՍԵՆԱՆ ԱԶԱՏ ՀԱՅՐԵՆԻԿԻՆ

Պեսարապիոյ Հայերի Ազգային Կոմիտէին յայտարարութիւնը ուղղուած Հայաստանի կառավարութեան:

Պեսարապիոյ Հայերի Ազգային Կոմիտէն իր ընդհանուր պատկառելի ժողովում 28 ապրիլի 1919, խան-

դավառութեամբ, լսելով դարերով ստրկութեան եւ տառապանքների դատապարտուած Հայաստանի հազարաւոր անձնագոհ զաւակների, եւ լաւագոյն ու տաղանդաւոր ներկայացուցիչների ջանքերով շահւած Անկախութեան աւետիսները, միաձայն որոշեց ամենազերմ մաղթանքներով շնորհաւորել Հայկական Հանրապետական Կառավարութիւնը, հրաւիրելով ուշադրութիւնը՝

Ա.—Որ Պեսարապիոյ Հայերը դարերից ի վեր լինելով հեռացած իրենց Մայր Հայրենիքից, երբեք չեն մոռցած մարտիրոս Հայաստանը եւ իր որդիները, ինչքան դժբախտութեան, ցաւի եւ յուսահատութեան ժամանակաշրջանում նոյնքան եւ յոյսի եւ ազատութեան:

Բ.—Որ Պեսարապիոյ Հայերը խոնարհելով հայ ժողովուրդի ազատութեան համար մղւած հերոսամարտերու սրբազնագոյն հաւատանքին առջեւ, հերոսամարտ՝ մղւած իր անհամար հարազատների զոհաբերութեան գնով, լիովին հաւատացած որ Հայկ. Հանրապետական Կառավարութիւնը՝ գօտեպնդւած դէպի հայրենիքը անհուն սիրով, պիտի յաղթէ բոլոր դժուարութիւններին եւ արգելքներին, ի վիճակի լինելով առաջնորդելու Հայաստանը եւ հայ հերոսական ժողովուրդը ազատութեան եւ քաղաքակրթութեան, կենդանի պահելով վերածնութեան զաղափարը հայ սերունդի համար, եւ որուն հասնելու համար զոհաբերւեց ամենից շատ, տալով նոյնիսկ իրմէ պահանջւածէն աւելին :

Գ.—Եւ որ Պեսարապիոյ Հայերը իրենց Ազգային Կոմիտէի հետ միացած կուգան վստահացնելու Հայկ. Հանր. Կառավարութեան որ հայրենասիրական ամենանուրբ զգացումներով զեղուն են իրենց սրտերը եւ յայտնելով, որ պատրաստ են իրենց ուսերուն ծան-

բացող պարտականութիւնը կատարել հայրենիքի հանդէպ, իրենց բոլոր բարոյական, մտաւոր եւ նիւթական հնարաւոր միջոցները տրամադրելով:

Պեսարապիոյ Հայկ. Կոմիտէն հպարտ է զգում եւ երջանիկ ինքզինքը՝ իր սոյն յայտարարութիւնով Հայկ. Հանրապետական Կառավարութեան առաջ, եւ իր կողմէն՝ նոյն Կոմիտէի անդամ Պրն. Հ. Սարգիսեան, Թումանեան—Կօլաշօքին լիազօրում է որպէս ներկայացուցիչ, անձամբ մատուցանելու մեր յայտարարութիւնը:

Նախագահ Պեսարապիոյ Հայկական Կօմիտէի՝

Մ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ Իրաւաբան

Քարտուղար ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐՕՏ ՕՀԱՆԵԱՆ

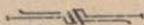
Քիշնեկ, 30 մարտ 12 ապրիլ 1919

III

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՅԼԸ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵԾ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՏՕՆԵԼՈՒ ՀՍՄԱՐ

Հայաստանի կառավարութիւնը կրթական նախարարին նախագահութեան տակ կը կազմէ տօնակատար յանձնաժողով մը՝ որ կը հրատարակէ հետեւեալ կոչը.

Հայաստանի քաղաքացիներ ,

Հայ ժողովուրդը , դարաւոր հալածանքից եւ տասնեակ տարիներ իր կեանքի , պատուի եւ ազատութեան համար մղած հերոսամարտից յետոյ , որ պսակեց նրա մասնակցութեամբ համաշխարհային պատերազմին , ուր նա մտցրեց իր կեանքի բոլոր կարողութիւնները , զնելով մարտիրոսագրութեան սեղանի վրայ իր թարմ երիտասարդութիւնը , աւելի քան մի միլիոն մարդկային կեանքեր եւ իր բոլոր ինչքը , անցած տարւայ մայիսի 28ի փառաւոր կռիւներից եւ Անդրկովկասի բաժան բաժան լինելուց յետոյ , ամբողջ աշխարհի առջեւ յայտարարեց իր թանկագին հայրենիքի՝ Հայաստանի անկախութիւնը :

Ձեզ չէ , Հայաստանի քաղաքացիներ , որ պիտի բացատրենք այս օրւայ նշանակութիւնը : Ձեր առջեւով անցան թիւրքական հորդաները , որոնք հեղեղեցին ձեր դաշտերը , քարուքանդ արին ձեր գիւղերն ու քաղաքները , սպանեցին ձեր ծնողներին ու զաւակներին , խլեցին ձեր եղբայրներին ու քոյրերին :

Բայց մահւան եւ աւերի այս մղձաւանջի մէջ , որ ամէն օր հազարաւոր մարդ էր հնձում , միշտ շարու-

նակում էր բոցավառել ժողովրդական անմար հա-
ւատը դէպի բարձր արդարութեան յաղթանակը : Հա-
զարաւոր վէրքերից արիւնաքամ եղած հայ ժողովուրդը,
երեսի վրայ ձգւած , միմիայն իր սուրբ գործի հաւա-
տով եւ իր հոգու տոկունութեամբ , իր թոյլ ուժերով
քաջաբար դիմագրաւեց հրէշաւոր թշնամուն , փառք
վաստակեց ազգի համար , Սարտարաբատի, Բաշ-Աբա-
րանի եւ Ղարաքիլիսայի կռիւների մէջ :

Հայաստանի քաղաքացիներ ,

Մայիսի 28ին լրանում է Հայաստանի անկախու-
թեան տարեդարձը . Յաւէրժ յիշատակ այն հերոսնե-
րին , որոնք իրագործեցին դարերի ընթացքում իր ամ-
բողջ ուժերով դէպի կեանք , ազատութիւն ու ինքնո-
րոշում ձգտող ժողովրդի նւիրական երազը : Յաւէրժ
յիշատակ եւ բոլոր անմեղ զոհերին : Մերկացնենք եւ
խոնարհենք գլուխներս նրանց առջեւ : Մենք , կենդանի
մնացածներս , իբրեւ ժառանգորդներ , փայփայենք
անկախ Հայաստանի մեզ կտակւած գործը :

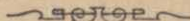
Թող մայիսի 28ի օրը լինի զոհերի յիշատակի ,
բայց եւ համազգային մեծ ուրախութեան օր , — օր
նոր պետութեան ստեղծման բիրյիական Արարատի
շուրջը , օր ազգային բարձր իղծերի եւ համաշխար-
հային արդարութեան յաղթանակի :

Կոտայարական Յանձնաժողովի նախագահ
և յուսաւորութեան նախարար
ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳԷՕԶԵԱՆ

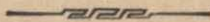
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ
ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՅԵՐՈՒ ՄՈՒՏՔԻ ԽՈՐՀՐԴՍՐԱՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ ԵՒ ԶՕՐԱՀԱՆԴԷՍ

ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԵԱՆ

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏԸ

Մայիս 28ի առտուն կանուխ ամբողջ քաղաքը դրօշազարդուած էր ու տօնական: Նախարարներու խորհուրդը Երեւանի այդ օրուան կարգապահութիւնն ու վերին հսկողութիւնը յանձնած էր քաղաքի հրամանատար Ա. Շահխաթունիին, տալով անոր արտակարգ լիազօրութիւններ:

Առաւօտուն նախ Քաղաքային տան առջեւ կատարուեցաւ հոգեհանգիստ եւ զօրահանդէս:

Քաղաքային տունը կորսուած էր ծաղիկներու, գորգերու եւ Հանրապետութեան եռագոյն դրօշակներուն մէջ:

Հիւրերն ու պաշտօնական անձերը կը հասնէին կամաց կամաց: Քաղաքային տան լայն հրապարակը բռնած էին զօրքը, դպրոցական աշակերտութիւնն ու

երեւանի բանուորութիւնը: Ժամը 10 եւ կէսին առաջ-
նորդարանէն Ջօր. Նազարբէգեանի եւ ներքին գործե-
րու նախարար Ս. Մանասեանի հետ Կաթողիկոսը
պատուակալ հեծեալ պահակախումբի մը ուղեկցու-
թեամբ եկաւ Քաղաքային տունը եւ սկսաւ մաղթանք-
հոգեհանգիստը: Ներկայ էին անգլիական զօրավար
Դեւին իր օգնական սպաներով, Պարսկաստանի, Ատրը-
պէյճանի, Վրաստանի ներկայացուցիչները, ամերիկեան
ներկայացուցիչն ու որբախնամ բաժանմունքի քոյրերը,
Հայաստանի կառավարութեան բոլոր անդամները, զօր.
Նազարբէգեան, զօր. Փիրումեան եւ բոլոր հրաւիրուած
բարձրաստիճան հիւրերը:

ԶՕՐԱՀԱՆԴԷՍԸ

Մաղթանքէն յետոյ զօրահանդէսը սկսաւ վարչա-
պետին հետեւեալ ճառովը: «Հայաստանի փառապանծ
ու արի զինուորներ, ձեր կամքի, ձեր հայրենասիրու-
թեան եւ արեան գնովն է, որ հնարաւորութիւն ու-
նինք այսօր տօնելու Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հա-
յաստանի տարեդարձը: Այս օրուան տօնը պատրաս-
տած են նաեւ յեղափոխական բանուորութիւնն ու
արհեստաւորութիւնը, յեղափոխական մտաւորակա-
նութիւնն ու Հայաստանի գիւղացիութիւնը ձեռք-ձեռ-
քի տուած քաղաքացիներու հետ: Այսօր ձեր բոլորիդ
յաղթանակի տօնն է: Կառավարութեան անունով կը
շնորհաւորեմ ձեր յաղթանակը, կը շնորհաւորեմ ձեր
հայրենիքի՝ Հայաստանի անկախութիւնը, ազատու-
թիւնն ու միացումը»:

Որոտալի «Կեցցէ՛»ներու տարափի մը տակ սկսաւ
զօրահանդէսը: Դաշնակից եւ դրացի պետութիւններու
ներկայացուցիչներու ուղեկցութեամբ, վարչապետը

նախագահեց զօրահանդէսին, որմէ յետոյ շարան-շարան անցան Երեւանի աշակերտութիւնն ու բոլոր որբանոցներու որբերը, որոնց կարգին ամերիկեան որբանոցէն խումբ մը որբեր զինուորական շարքերով միատարազ եւ փայտեայ հրացաններով: Հասարակութիւնը զանոնք ընդունեց բուռն ծափերով: Ապա բեռնակիր ինքնաշարժ մը, ծաղիկներու եւ դրօշներու մէջ կորսուած, գնդացիներով ու թնդանօթներով անցաւ վեհաշուք. ապա անցաւ ուրիշ բեռնակիր ինքնաշարժ մը, դարձեալ ծաղիկներու ու կանանչներու մէջ, կրելով սեւազգեստ ու սեւաքօղ կանգնած կին մը՝ որ խորհրդանշանը կը ներկայացնէր Հայաստանի անցեալին եւ որու գլխին կը ծածանէին բազմաթիւ դրօշակներ՝ վրան մակագրուած մեր բոլոր պատմական վայրերու անունները, — «Մուշ», «Սասուն», «Տիգրանակերտ», «Արս» եւլն.: Այդ ինքնաշարժին կը հետեւէր երրորդ մը որ նոյնպէս զարդարուած էր դրօշակներով եւ որու մէջ կանգնած էր սպիտակազգեստ ու սպիտակաքօղ կին մը, իր առջեւ ունենալով երկու երիտասարդներ՝ մէկը տանկահայ եւ միւսը ռուսահայ տարագով, երկուքն ալ ձեռք-ձեռքի տուած: Սա խորհրդանշանն էր ազատագրուած ու Միացեալ Հայաստանի: Ապա երկու եզալուծ ծաղկեզարդ գութան, յետոյ կառքեր ու ինքնաշարժեր, որոնց կը հետեւէր խուռն բազմութիւնը: Այս կերպով թափօրը շարժեցաւ դէպի խորհրդարանի շէնքը:

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Օրինակելի կարգապահութեամբ զօրքը, հասարակութիւնը եւ որբերը բռնած էին Խորհրդարանի մուտքին փողոցը: Օտար եւ դրացի պետութիւններու ներկայացուցիչները, Կաթողիկոսը, հիւրերն ու խուռն

հասարակութիւնը սրբազան հպարտութեամբ մը ներք կը մտնէին խորհրդարանի սրահէն, ներկայ ըլլալու մեծ հանդէսին, լսելու Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարութիւնը, որու մասին արդէն քանի օր է կը խօսուէր խորհրդարանական շրջանակներուն մէջ:

Խորհրդարանի օթեակները բռնուած էին պետութիւններու ներկայացուցիչներով: Դահլիճի ճակատը կը զարդարէր Հանրապետութեան եռագոյն դրօշակը, իսկ ամբողջ սրահը զարդարուած էր կանաչով, ծաղիկներով, գորգերով ու դրօշակներով: Բեմի վրայ տեղաւորուած էին կառավարութեան եւ Խորհրդարանի անդամները: Սրահին առջեւը աջ ու ձախ երկու բազկաթոռի վրայ նստած էին Զօր. Նազարբեգեանն ու Զօր. Փիրումեանը, — երկուքն ալ մեր վերջին տարուան հերոսամարտի ամենափայլուն հերոսական ղէմքերէն:

Հանդէսին նախագահ, կրթական նախարար Գ. Մելիք-Ղարազէօզեան գրաւոր ճառով մը հանդէսը բացւած կը յայտարարէ: Նուագախումբը իսկոյն կը հնչեցնէ «Մեր Հայրենիք»ը զոր հասարակութիւնը կը լսէ յոտնկայս ու գլխիկոր: Բոլորը կարծես կ'ապրէին անցեալ տարուան նոյն օրերու իրենց վիճակը ու գոհունակութեան եւ հպարտութեան անխառն զգացումով մը կը տօնէին այսօրուան մեծ տօնը, որ հազարամեայ ստրկական վիճակէն յետոյ հասարակական-քաղաքական ամենամեծ տօնն է:

ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Ապա յոտնկայս, վարչապետը նախաճառէ մը ետք կարդաց կառավարութեան կողմէ Միացեալ, Անկախ եւ Ազատ Հայաստանի պաշտօնական յայտարարագիրը, որոտընդոստ կեցցէներով ու ծափերով ընդ-

հատուած : Ապա նոյն ճառն ու յայտարարագիրը արտասանուեցան եւ կարդացուեցան ֆրանսերէն դաշնակից պետութիւններու ներկայացուցիչներու համար :

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐՈՒ ՄՈՒՏԲԸ

Այս միջոցին արեւմտահայ ժողովուրդէն Խորհրդարան կ'ընդունուին 12 հոգի , որպէս իրական միացման վաւերացում , համաձայն արեւմտահայ Համագումարի փետր. 6ի որոշման : Բուռն ծափերու մէջ արեւմտահայ 12 պատգամաւորները բարձրացան բեմ ու տեղ բռնեցին Խորհրդարանի անդամներու շարքին . — Հմայեակ Մանուկեան , Վահագն Քրմոյեան , Զաւէն Կորկոտեան , Վաղարշակ Յոխիկեան , Վան-Փուշ , Վարդան Առաքելեան , Արմենակ Մաքսապետեան , Արտաշէս Միրզաեան , Արսէն Կիտուր , Հայկ Կոսոյեան , Արմէն Սասունի եւ Հայրապետ Հայրապետեան :

ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐՈՒՄ

Ապա կառավարութեան անունով կը յայտարարուի ընդհանուր ներում այն անձերուն նկատմամբ , որոնք բանտարկուած են վարչական եղանակով , իսկ քրէական յանցապարտներուն դատավճիռը կէս առ կէս կը զեղջուի :

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԿԵՐ

Հանդէսին նախագահը կը յայտարարէ կառավարութեան հետեւեալ որոշումները .

Ա. Վարկ բանալ Հանրային Կրթութեան նախարարի անունով՝ հայ ազատագրութեան հերոսներու յիշատակին , Հայաստանի մայրաքաղաքի մէջ յուշարձան կանգնելու համար 100,000 բուրջի , իսկ 25,000

բուքի այ արծանի նախագծին մրցանակաբաշխութեան համար :

Բ. Վարկ բանալ Հանրային կրթութեան նախարարի անունով հրատարակելու Հայ ազատագրութեան պատմութեան վերջին էջը , համաշխարհային պատերազմի սկիզբէն մինչեւ Հայաստանի անկախ յայտարարութիւնը երկու ծաւալով եւ ընդթով : Առաջինը պէտք է ըլլայ լուրջ գիտական ուսումնասիրութիւն , պատկերազարդ , շքեղ հրատարակութեամբ . իսկ միւսը՝ համառօտ , հանրամատչելի , ժողովրդական եւ աժանագին : Առաջին հրատարակութեան համար 150,000 բուքի իսկ մրցանակաբաշխութեան՝ 25,000 բուքի . երկրորդի հրատարակութեան համար 50,000 բուքի , իսկ մրցանակաբաշխութեան՝ 10,000 բուքի : Հրատատակութենէն ստացուած գումարը պիտի մտնէ պետական գանձարանը :

Գ. Վարկ բանալ Զինուորական նախարարի անունով , ինկած քաջամարտիկ հերոսներու օրինակն ու յիշատակը հայ զինուորի ու գործիչի սրտին մէջ միշտ վառ պահելու համար հաստատել շքանշան մը՝ Հայրենիքի համար կատարած ծառայութեան համար , եւ այս շքանշանի խորհրդանիշը նոյնպէս ընդունիլ մրցանակաբաշխութեան միջոցով , որուն համար յատկացնել 5,000 բուքի , իսկ շքանշանը պատրաստել տալու համար 15,000 բուքի :

Յուշարձանի հիմնադրամը նոխացնելու համար կոչով մը դիմել համայն հայութեան :

ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ՃԱՌԸ

Ապա խօսք կ'առնէ Խորհրդարանի նախագահ Պ. Սահակեան :

«Այս տօնը , կ'ըսէ ան , ամենամեծ տօնն է հայու-

թեան համար : երկար տառապանքէ յետոյ , հերոսական զոյամարտով , հայ աշխատաւորութեան կամքի եւ զոհարերութեան վրայ յենուած , հայ քաղաքական կեանքը իր պետական խարխիսը ձգեց մեր բնաշխարհին մէջ : Ոչ միայն պետական քաղաքական կեանք ստեղծեցինք , այլ եւ վերցուցինք բռնութեամբ սահմանահատ հայութեան երկու հատուածները :

Իրականացաւ այն , ինչ երկար ժամանակ ցանկացած էր մեր ժողովուրդն ու անոր քաղաքական մտածութեան դեկավար շրջանները : Այժմ կը մնայ վերաշինել , վերաստեղծել պետական հաստատուն իրաւակարգ , յենուած Հայաստանի բոլոր ժողովուրդներուն վրայ , պաշտպանել արեամբ գնուած մեր հայրենիքը , լծուիլ անոր բախտին եւ ապագային :»

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՂՋՈՅՆԸ

Վ. Բրմոյեանը Արեւմտահայ Գործադիր Մարմնի անունով կ'ողջունէ ազգային մեծ տօնը , ապա կը կարդայ Գործադիր Մարմնի գրաւոր յայտարարութիւնը այն մասին , որ այս կառավարութիւնը կ'ընդունուի իբրեւ կորիզ երկու հատուածներու քաղաքական պետականութեան , որուն շուրջը պէտք է խմբուի Միացեալ Հայաստանի պետական կեանքը :

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՃՅՈՒՐ

Ապա Վեհափառ Կաթողիկոսը խօսելով մեր ժողովուրդի հոգիի արիութեան մասին , կ'ողջունէ , կ'օրհնէ Միացեալ ու Անկախ Հայաստանի ապագան , կոչ ընելով ստեղծել ինքնուրոյն հայկական դպրութիւն , դաստիարակել սերունդը հայ ոգիով , յոյս չի դնել օտարի վրայ , որովհետեւ մեր ժողովրդի բարօրութիւնն ու

յառաջդիմութիւնը մեզմէ է կախուած բացառապէս : Այժմ երբ Մասիսը մազնիսի պէս քաշեց ու միացուց հայութեան երկու հատուածները , երբ ստեղծուեցաւ Միացեալ Հայաստան մը , այժմ պէտք է լարենք մեր ազգային բոլոր կարողութիւնները փրկելու եւ դաստիարակելու մեր ժողովուրդը ի փառս իր ազատ հայրենիքի :

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՑԻՉԸ

Ապա Ամերիկեան որբախնամ ընկերութեան նախագահ հարիւրապետ Էլզբը կը շնորհաւորէ Հայաստանի վերականգնումը եւ ուրախութիւն կը յայտնէ որ ինքը իբր Ամերիկայի քաղաքացի , ներկայ է այս մեծ տօնին : Կը խոստանայ այսուհետեւ աւելի եռանդով աշխատիլ : «Կը տեսնէք ու , կը համոզուիք որ մենք ամէն ինչ պիտի ընենք այս երկրի կազմակերպութեան համար»:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԷ

Պարսկաստանի ներկայացուցիչը կը շեշտէ երկու հարեւան ժողովուրդներու դարաւոր բարի ու համեքաշխ դրացնութեան վրայ , յոյս յայտնելով , որ այսուհետեւ ալ այդ երկու ժողովուրդները նոյնպիսի բարեկամութեամբ կը շարունակեն ապրիլ կողք կողքի , յանուն երկու ժողովուրդներու բարօրութեան :

ՄԻԻՍ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ապա Վրաստանի եւ Ատրպէյճանի ներկայացուցիչները իրենց կառավարութեան անունով ողջունեցին Հայաստանի այս մեծ տօնը :

ՈՂՋՈՅՆԻ ԽՕՍՔԵՐ

Յետոյ յաջորդաբար ողջոյնի ճառեր կ'արտասանեն Ջ. Յ. Դ. Երեւանի եւ Վրաստանի կեդր. կոմիտէներու կողմէ ընկեր Վ. Խորէնին, Ջ. Յ. Դ. պիւռօի անունով ընկ. Ս. Արարատեան, Ամերիկահայ գաղութի կողմէ՝ ընկ. Արսէն Միքայէլեան, պետական ծառայողներու կողմէ՝ ընկ. Ահարոնեան, ուսուցչական միութեան կողմէ՝ ընկ Ա. Տէր Թովմասեան, կանանց միութեան կողմէ՝ Օր. Լ. Տէր Սարգսեան, քաղաքային ինքնավարութեան կողմէ՝ ընկ. Մ. Մուսիսեան, եւ այլն:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅՈՅՏԵՐ

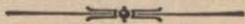
Ներկայ ժողովուրդը մեծ ցոյցեր ըրաւ այս առթիւ զօր. Փիրումեանին, զօր. Նազարբէգեանին եւ Դրօին, իսկ յոտնկայս յարգուեցաւ Արամի յիշատակը:

ՈՂՋՈՅՆԻ ՀԵՌՄՈՒՄՆԵՐԸ

Ողջոյնի ճառերէն յետոյ կարդացուեցան զանազան հիմնարկութիւններէ ու քաղաքական հոսանքներէ ստացուած շնորհաւորականները: Հանդէսի ժամանակ նուագախումբը երգեց դաշնակից եւ դրացի պետութիւններու եւ Հայաստանի քայլերգները:

Հանդէսը փակուեցաւ Մեր Հայրենիքով:

Յետոյ վարչապետ Պ. Խատիսեան պաշտօնական անձերու հետ եկաւ խորհրդարանին պատշգամբ, ուրկէ Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարագիրը կարդաց ժողովուրդին եւ զինուորութեան առջեւ: Այդ պահուն թնդանօթի 30 հարուածներ ազդարարեցին հայութեան այդ օրուան նշանակութիւնն ու մեծութիւնը:

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Հայաստանի ամբողջութիւնը վերականգնելու եւ ժողովրդի լիակատար ազատութիւնն ու բարգաւաճումն ապահովելու համար, Հայաստանի կառավարութիւնը, համաձայն բովանդակ Հայ ժողովրդի միահամուռ կամքի եւ ցանկութեան, յայտարարում է, որ այսօրուանից Հայաստանի բաժան-բաժան մասերը մշտնջենապէս միացած են իրրեւ անկախ պետական միութիւն :

Ուղիղ մի տարի առաջ ռուսահայերի համագումարից ընտրւած Հայոց Ազգային Խորհուրդը յայտարարեց իրեն Անդրկովկասեան հայկական գաւառների բարձրագոյն իշխանութիւն : Ազգային Խորհրդի կազմած կառավարութիւնն այդ քաղաքական ակտի մասին պաշտօնապէս Պետութեանց ներկայացուցիչներին յայտնելուց յետոյ՝ այս մի տարւայ մէջ փաստօրէն հաստատել է իր իշխանութիւնն Անդրկովկասի հայկական գաւառներում :

1919 փետրւար ամսին Երեւան քաղաքում կայացած Արեւմտահայ երկրորդ Համագումարը հանդիսաւոր կերպով յայտարարեց, որ նա Հայաստանը միացեալ եւ անկախ է ճանաչում :

Այժմ, Անդրկովկասում եւ Օսմանեան կայսրութեան սահմաններում գտնուած պապենական հայկական երկիրների միացման եւ անկախութեան այս ակտը կատարելով՝ Հայաստանի կառավարութիւնը յայտա-

բարում է , որ միացեալ Հայաստանի պետական ձեւն է
Ռամկավար Հանրապետութիւն եւ որ ինքը հանդիսա-
նում է միացեալ Հայաստանի Հանրապետութեան Կա-
ռավարութիւնը :

Այսպիսով ներկայումս Հայաստանի ժողովուրդն է
իր ամբողջացած հայրենիքի գերագոյն տէրն ու տնօ-
րէնը , եւ Հայաստանի Պարլամենտն ու Կառավարու-
թիւնը հանդիսանում են միացեալ Հայաստանի ազատ
ժողովուրդը շաղկապող բարձրագոյն օրէնսդիր եւ
գործադիր իշխանութիւնը :

Հայաստանի Կառավարութիւնը սոյն ակտը հրա-
տարակում է 1919 Ապրիլ 27ի Պարլամենտի որոշմամբ
Կառավարութեանը տրւած յատուկ լիազօրութիւններին
հիման վրայ :

Նախարարական Խորհրդի նախագահի եւ Արսախն Գործերի
նախարարի փոխանորդ Ա. ԽԱՏԻՍԵԱՆ

Ներքին Գործերի նախարարի փոխանորդ Ս. ՄԱՆԱՍԵԱՆ

Ձիւնորական նախարար ՉՕՐ. Ք. ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

Արդարադատութեան նախարարի փոխանորդ Յ. ՉՄՇԿԵԱՆ

Հանրային Կրթութեան նախարարի փոխանորդ Գ. ՄՕԼԻՔ-ՂԱ-
ՐԱԳԷՕՋԵԱՆ

Խնամասարութեան նախարար Ս. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Պարենաւորման նախարար Ք. ՎԵՐՄԻՇԵԱՆ

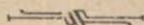
Եղեմսական նախարարի փոխանորդ Գ. ՋԱՂԵԹԵԱՆ

Գործերի Կառավարիչ Գ. ԽԱՏԻՍԵԱՆ

1919 Մայիսի 28ին , Երեւան Բաղաւ

Հ Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԲԻՒՐՈՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻԱՑԵԱԼ ԵՒ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Հ. Յ. Դ. Բիւրօն պատմական վայրկեանի խորը գիտակցութեամբ ջերմապէս ողջունում է Հայաստանի միացման եւ անկախութեան ակտի պաշտօնական հրատարակութիւնը :

Այն վսեմագոյն գաղափարը , որի համար հայ ժողովրդի լաւագոյն , ազնիւ ու անձնէր խաւերը արհամարհելով բոլոր դժւարութիւններն ու հանոյքները , հերոսաբար ընկան ազատագրական արիւնոտ պայքարների ընթացքում — այսօր իրականութիւն է , դրւած մեր առաջ — իր մեծութեամբ ու վեհութեամբ :

Մեր նորագոյն պատմութեան , մանաւանդ վերջին երեսնամեակի ընթացքում , հայ կեանքի մէջ գերմարդկային զոհողութիւններով առաջացած ժողովրդական ըմբոստացումների եւ գիտակցութեան յաղթանակի տօնն է այսօր մեզ համար , որին ձգտել են բազմաթիւ սերունդներ , իրենց կրօնի տակ փայփայելով անկախ ու բոլոր ցեղերի համերաշխ համագործակցութեան վրայ հիմնւած Միացեալ եւ Ազատ Հայաստանի գաղափարը :

Հ. Յ. Դ. Բիւրօն յայտարարում է այսօր հանդիսաւորապէս , որ այսուհետեւ չկան այլեւս «բռնաւոր-

ների ձեռքով գծուած սահմանները», հայկական տար-
րեր հատուածներ ու տարրեր հայրենիքներ . այլ կայ եւ
պիտի մնայ առյաւէտ մէկ Անրաժան ու Միացեալ Հա-
յաստան ու մէկ եւ ամբողջացած Հայ ժողովուրդ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն այսօր պատմական ակ-
տով իրականացած տեսնելով իր քաղաքական իդէալի
— ռամկավար հանրապետութեան իրականացումը —
հաւատարիմ իր հիմնական դաւանանքներին , պիտի
մղէ մեր պետական նաւը հետեւողական եւ վճռական
ընկերային բարենորոգումների հունով դէպի այն սո-
ցիալական արդարութեան նաւահանգիստը , դիմում է
բոլոր ազգերի աշխաւարութեանը եւ որից Հայաս-
տանի բոլոր աշխատաւորութիւնն էլ — առանց ազգի
ու կրօնի խտրութեան — պիտի գտնի իր համամարդ-
կային իդէալների իրականացումը :

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԿՐԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

Ընկերներ ,

Հայաստանի կառավարութիւնը մայիս 28ի արթով
եւ թիւրքահայ 12 պատգամաւորներու մասնակցու-
թիւնը Հայաստանի խորհրդարանին մէջ ընդունելով ,
ընդ առաջ զնաց ամբողջ հայ ժողովուրդի ցանկու-
թեան , պահանջներուն եւ հրամայական կարիքին :
28ի արթը եկաւ վերջնականապէս խզելու այն կապը ,
որ կրնար տակաւին գոյութիւն ունենայ Ռուսաստանի
հետ եւ վերածնց ռուսահայ , թիւրքահայ երկու բոյր

հատուածները պետական մէկ ամբողջութեան՝ Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի սահմաններուն մէջ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը , ինչպէս միշտ , այս անգամն ալ եղաւ միակ կուսակցութիւնը , որ ունենալով հայ ժողովրդի իրական շահերու առողջ գիտակցութիւնը , կը քալէ անյողողղ եւ անընկճելի կերպով դէպի հայ պետականութեան գաղափարն ու անոր հրամայական իրագործումը : Ինչպէս միշտ , այս անգամն ալ Դաշնակցութեան վաղեմի հակառակորդները հայ ժողովրդի հետ ոչ մէկ կապ եւ առնչութիւն ունեցող մարդիկ , որոնց ամբողջ մտապատկերը չարչիութիւնն է ու քաղքենի քամելիոնութիւնը , սկսած են աղմուկ բարձրացնել , թիւրքահայ ժողովուրդի շահերու անունէն խօսիլ , պրովակացիայի բոլոր տեսակներուն ապաւինիլ , մտքերը պղտորել , կիրքերը յուզել , որպէս զի կարողանան իրենց անձնական ու խմբակցական շահին համար , Դաշնակցութեան դէմ կազմել սրբազան եղբայրակցութիւն մը , բոլոր տիրացուներէ , բաղդախնդիր եւ դիմակաւոր տարրերէ սեւ աշխատանքի մը ի խնդիր :

Ընկերներ ,

Եղէք զգոյշ եւ շրջահայեաց : Դաշնակցութեան դէմ գործի են անցած ժողովրդական տականքները , մութ եւ անյայտ տարրեր , որոնք կը ճգնին սպրտել նաեւ ձեր շարքերը , մօտենալ ձեզ իբրեւ բարեկամ , իբրեւ ընկեր , եւ զրգռել ձեզ Դաշնակցութեան դէմ , հազար ու մէկ շինծու առասպելներով , անթիւ պրովակացիաներով :

Մայիս 28ի արթը եւ ներկայ խորհրդարանական ընտրութիւնները , որոնք մեր մանուկ պետութեան ամրացման եւ հզօրացման պիտի նպաստեն եւ մեր հայրենիքի վերաշինութեան դուռները պիտի բանան ,

պէտք է դառնան նաեւ ձեր գորգուրանքին եւ ձեր յեղափոխական գիտակցութեան հարազատ արտայայտութիւնը :

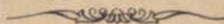
Դաշնակցութիւնը , որ իր ուսերուն տարեր է Հայ ազատագրական մեծ գործը , այսօր նորէն ու նորէն կը կենայ հրապարակ , իբրեւ կենդանի գործի եւ առողջ գիտակցութեան միակ ուժ , եւ իր ուսերուն վրայ կ'առնէ Հայ պետականութեան ստեղծումին ծանր պարտականութիւնը : Անիկա վճուր է , կռուելով ներքին եւ արտաքին բոլոր թշնամիներուն դէմ՝ կեանքի վերածել մեր քաղաքական երազներն ու իղծերը եւ դնել զանոնք անասան հիմերու եւ ամուր հողի վրայ :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը չի կրնար դաւաճանել իր պատմական դերին եւ 30 տարւայ իր այնքան զոհերու յիշատակին : Անիկա անշեղօրէն կ'երթայ ահա նոյն ճանապարհով :

Ընկերներ ,

Պատմական եւ մեծ օրեր կ'ապրինք , սեղմեցէք ձեր շարքերը , տոկացէք կեանքի աննպաստ բոլոր պայմաններուն միշտ լաւատես դէպի ապագան , որ առջեւնիս է կեցած , եւ սրտապինդ կերպով պատասխանեցէք Դաշնակցութեան հակառակորդներուն , ոչ թէ խօսքով պրովակացիայով , գաղտնի եւ պառաւական փափսուքներով , այլ կենդանի գործով :

Բուռն կերպով մասնակցեցէք ընտրութիւններուն եւ մասնակցիլ տուէք ժողովուրդին :

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄՆԻ

ՅԱՅՐԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կանգնած մնալով Արեւմտահայ Բ. Համագումարի ընդունած քաղաքական բանաձեւի տեսակէտին վրայ, Արեւմտահայ գործադիր Մարմինն իբրեւ Հայկական Հանրապետութեան սահմաններու մէջ ապրող Արեւմըտահայերու ներկայացուցչական օրգան, լսելով կառավարութեան յայտարարութիւնը Հայաստանի միացման եւ անկախութեան մասին, սրտագին կ'ողջունէ կառավարութեան կատարած աքթը, եւ իր լիակատար պատրաստակամութիւնը կը յայտնէ, Հայաստանի Խորհրդարանի եւ Կառավարութեան մէջ իր գործօն մասնակցութիւնը բերել, իրագործելու Միացեալ Հայաստանի գաղափարը եւ ամրապնդելու հայ ժողովրդի ազատութիւնն ու բարգաւանումը :

ԻՆՉՈ՞Ւ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԵՑԱԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒԵՑԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱՊԵՏ Պ ԽԱՏԻՍԵԱՆԻ ՃԱՌԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԷՁ

Հայաստանի Խորհրդարանին Յունիս 4ի նիստին մէջ Հայաստանի վարչապետ Պ. Աղեքսանդր Խատիսեան խօսած է աւելի քան երկուքուկէս ժամ տեւող քաղաքական մեծ հառ մը՝ պատճառաբանելով թէ ինչո՞ւ Հայաստանի հանրապետական կառավարութիւնը հրատարակեց Միացեալ Հայաստանի անկախութեան յայտարարագիրը եւ խորհրդարան ընդունեց Արեւմտահայութեան 12 ներկայացուցիչները : Ստորեւ կու տանք այդ հառին էական մասերը .

Կառավարութիւնը Մայիս 26 եւ 27ին հրատարակած է երկու յայտարարագիր : Առաջինը Միացեալ Հայաստանի անկախութեան վերաբերեալ յայտարարագիրն էր, զոր վաւերացնող նախարարական խորհուրդի նիստին ներկայ են եղած ութ նախարարներէն եօթը , որովհետեւ վարչապետ Քաջազնունի այդ միջոցին Թիֆլիս կը գտնուէր : Ներկայ եօթը նախարարներէն հինգը կողմնակից էին յայտարարագրի հրատարակման , մէկը ձեռնպահ էր , իսկ եօթերորդը՝ դէմ : Ձեռնպահ նախարարը սկզբունքով համաձայն էր , բայց յայտարար-

բազիրը հրատարակելու իրաւասութիւնը կը վերապահէր խորհրդարանին , եւ ոչ թէ կառավարութեան :

Անկախութեան յայտարարագրի հրատարակութեան զրդապատճառները հետեւեալներն են . — Հայաստանի հանրապետութեան սահմանները հասած են նախկին Թուրքիոյ սահմանները . Կարսի նահանգին երեք քառորդը մեր ձեռքն է , բացի Ախալցխայի շրջանէն , որ Վրացիներու ձեռքն է , եւ Օլթին որ կը գրտնուի առժամաբար տեղական մահմետականներու ձեռքը : Միւս կողմէ Արեւմտահայ գաղթականութիւնը ոտքով շարժուելով կուտակուած է սահմանագլուխներուն վրայ . ոչ մէկ հնար չկայ ներգաղթը կանգնեցնելու : Գործնական տեսակէտէն անհրաժեշտ էր ստեղծել Միացեալ Հայաստանի կառավարութիւն :

Ներգաղթը կազմակերպելու համար կար նաեւ գործի քաղաքական կողմը : Ներգաղթի մասին Դաշնակիցներու հետ բանակցութեան ատեն հարց ծագած էր թէ ի՞նչ իրաւունքով է որ Հայաստանի կառավարութիւնը կը միջնորդէ Արեւմտահայերու համար , եւ թէ ի՞նչ երաշխաւորութիւն կայ որ կառավարութիւնը կը վայելէ Արեւմտահայերու վստահութիւնը : Այդ պակասը կը զգացուէր թէ՛ Դաշնակիցներու եւ թէ՛ մեր կողմէ : Բացատրութիւն կը տրուէր , որ փաստօրէն միացած ենք , բայց ձեւական պակասը կը զգացուէր ամէն քայլափոխի :

Իրդապատճառ էր նաեւ մեր մասին տարածայնուած այն կասկածը , թէ Հայաստանի Հանրապետութիւնը չի ձգտիր բացարձակ անկախութեան եւ թէ ան կը վարանի Ռուսիայէն բաժնուելու համար : Միացեալ Հայաստան ստեղծելու հարցի մասին Փարիզի մէջ մեր պատուիրակութիւնը կը բանակցէր Ռուսաստանի ոչ պօլշէվիք ներկայացուցիչներուն հետ : Տումայի նախորդ

անդամ Անէսեան , որ շատ մօտ է այդ ներկայացուցիչներուն , հաղորդած է մեր կառավարութեան որ Միացեալ Հայաստանի անկախութեան հրատարակութիւնը անհրաժեշտ է : Փարիզի պատուիրակութեան նախագահ Ահարոնեան նոյն բանն է կրկնած :

Անհրաժեշտ էր կազմակերպել ուժեղ եւ համերաշխ զօրք ընդարձակուող հայրենիքի սահմաններու պաշտպանութեան համար . զօրքի կազմակերպութեան փորձերը ապացուցին երկու երկրամասերու միացման անհրաժեշտութիւնը : Արեւմտահայերը կասկածելով , որ արեւելահայերը կը ձգտին չբաժնուիլ Ռուսաստանէն եւ անկախ ըլլալ , կը խուսափէին զինուորազրուելէ : Անհրաժեշտ էր վերցնել անջրպետ ուժեղ բանակ ունենալու համար :

Դաշնակիցներու կողմէ վաղուց թոյլատրուած էր ներգաղթը դէպի Պայագիտ եւ Ալաշկերտ : Չէր կարելի երկիր մտնել իբրեւ հաւատակ կամ օտար . պէտք է մտնէինք որպէս տէրեր , եւ անհրաժեշտ էր օրինական իրաւասութիւն այդ երկրի տէրը համարուելու համար :

Ներկայ խորհրդարանը հանգամանքներու արդիւնքն էր . ան պէտք է տեղի տար ընտրովի խորհրդարանին : Որպէս զի նոր խորհրդարանը ըլլար համայն հայութեան կամքի արտայայտիչը , հարկաւոր էր օրինական հնարաւորութիւն տալ արեւմտահայերուն ընտրութեան մասնակցելու . հարցը հասունցած էր եւ այժմէական . հարկաւոր էր պատմական համապատասխան վայրկեան եւ ամենայարմարը Հայաստանի անկախութեան տարեդարձն էր , զոր մենք օգտագործեցինք , թէեւ գիտէինք , որ Ռուսաստանի հետ կապուած փոքր ֆաղսֆական շրջանները պիտի բողոքէին :

Կատարուածը քաղաքական անհրաժեշտութիւնն էր . կատարողները միայն Դաշնակցականները չէին , այլեւ

ժողովրդական նախարարները , որոնք ստորագրած էին
յայտարարագիրը : Կառավարութիւնը գործած է շատ
զգոյշ , միայն երկրի գերագոյն շահերը նկատի առնելով :

Յայտարարագրի հրատարակութեան մէջ ո՛չ մէկ
կուսակցական միտում չէ եղած : Կառավարութիւնը
չէր գիտեր ովքե՛ր պիտի ըլլան նոր տասներկու պատ-
գամաւորները : Բացի այդ՝ պարզ էր , որ խորհրդա-
րանի մեծացած կազմը գործնական նշանակութիւն
չպիտի ունենար , որովհետեւ խորհրդարանը պիտի ու-
նենար մէկ նիստ միայն կառավարութեան նոր լիազօ-
րութիւններ տալու համար եւ պիտի ցրուէր ընտրովի
խորհրդարանին տեղի տալով :

Մայիս 25ի յայտարարագրին ընականօրէն յա-
ջորդեց 26ի յայտարարագիրը . միացեալ Հայաստանը
պիտի ունենար միացեալ խորհրդարան . նախարարնե-
րու խորհուրդը վեց ձայնով ընդդէմ երկուքի՝ որոշեց
հրաւիրել արեւմտահայերէն 12 պատգամաւորներ ,
ընտրուած արեւմտահայ միակ հեղինակաւոր օրինական
մարմինէն՝ արեւմտահայերու գործադիր մարմինէն :
Ընդդիմախօս նախարարները ըստ էութեան համաձայն
էին , բայց կը գտնէին , որ հրաւէրը կառավարութեան
իրաւասութենէն դուրս է : Արեւմտահայ գործադիր
մարմինը ընտրուած է 200,000 արեւմտահայերու կողմէ .
ամբողջ աշխարհի մէջ չկայ ուրիշ արեւմտահայ մարմին ,
որ այդքան մարդոցմէ ընտրուած ըլլայ : Յառաջիկայ
Յունիս 21ին ընտրուելիք խորհրդարանը պիտի ըլլայ
իրաւական եւ օրինաւոր . իսկ միացեալ Հայաստանի
հիմնադիր ժողովը որ յետոյ պիտի յաջորդէ անոր՝
ընական է կ'ըլլայ աւելի իրաւագօր : Երկու յայտարա-
րագիրները հրատարակուեցան Մայիս 28ին , որովհետեւ
տարեղարծի տօնն էր եւ պատմական ամենայարմար
րօպէն : Կառավարութիւնը կը գիտակցի իր ըրածին
եւ անոր պատասխանատուն է :

ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

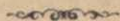
Հայաստանի բոլոր մասերուն մէջ ժողովուրդը մեծ ցնծութեամբ տօնած է անկախութեան առաջին տարեդարձը : Հանդէսներ եւ ցոյցեր տեղի ունեցած են մասնաւորապէս Էջմիածնի , Աշտարակի , Նոր-Բայազիտի , Տիլիճանի , Ալէքսանդրաքօլի , Ղարաքիլիսէի , Ղամարլուի , ներքին Ախտայի , Համամլուի , եւ ուրիշ քաղաքներու եւ զիւղերու մէջ :

Տեղի ունեցած հանդէսներուն մասնակցած են Հայաստանի սահմաններուն մէջ ապրող Ռուսերը , Ասորիները , Եէզիտիները եւ ուրիշ տարրեր՝ իրենց անվերապահ համակրանքը յայտնելով Հայաստանի հանրապետական կառավարութեան :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՕՆԸ ԵՒ ՎՐԱՍՏԱՆ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձին առթիւ Երեւանի կառավարութիւնը շնորհաւորական հեռագիրներ ստացած է նաեւ Վրաստանի Սահմանադիր ժողովի նախագահութենէն եւ Վրաստանի Վարչապետէն՝ որոնք ողջունելով Հայաստանի Տօնը իրենց բարեկամական շնորհաւորութիւնները կը յայտնեն :

ՂԱՐԱԲԱՂ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հայաստանի անկախութեան արեղարձին Ղարաբաղի
Հայ Ազգ. Խորհուրդի կողմէ Գերասիմ Բալաեանի
նառք՝ Ղարաբաղի բարբառով .

Յարգելի Պ. Մինխատրներ , ըզօրթամունք ծրզանայ
շատ հեռուրնք էս ազիզ օրը , կարում չընք վեր լեաւ
մասնակից ընինք էս մեծ ուրախութեանը , ամմա դէ
մունք յօխ հոգով , սրտով ծըզնըհետընք եւ ծըզնըհետ
էլ ըլալընք :

Խէ , հուչի գիւտում վեր մեր խօխեքը վընըպե-
պէիկ երընկացալքեցալ Սասուն , Զէյթուն եւ Հա-
յաստանի եւ ժողովրդի համար արիւն թափալ :

Ըսօրան օրը մեզ օղումըն ծրզանայ բաժան անին
եւ մեզ անդար թողին : Էդ բենը ընիլի բեն չի եւ մունք
ծրզանա կարել չընք բաժան ընինք , Տիեր Ասուած ,
տւեր տուք , Պ. Մինխատրներ , հանց ըրէք , վեր մեր
վեղը ձեր վեզան կպած կենայ մեր ժողովուրդը ձեր
ձեր ժողովուրդի նըհետ ընի :

Ուրիշ բան չօնինք ըսելի , լհա էսա մեր խնդիրքը ,
մեզ մընընրադ քցիք վուչ :

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱԻՈՐԱԿԱՆԸ

Ատրպէյճանի խորհրդարանի նախագահ Աղաւելի
հեռագիրը Հայաստանի կառավարութեան . «Ատրպէյ-
ճանի խորհրդարանը անկախութեան առաջին տարե-
դարձի օրը , Մայիսի 26ին , հանդիսաւոր նշանով մէջ

որոշեց ողջունել ու շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան երջանիկ օրը : Խորհրդարանը հաւատացած եւ համոզւած է , որ սուրբ անկախութեան սկզբունքով կարող են խաղաղ կերպով վճռել բոլոր ներքին վէճերը , հաւատալով , որ մի միայն խաղաղութեան ու բարեկամութեան մէջ կը գտնուի հայրենի Կովկասի երկու ժողովուրդներու բարօրութիւնը : Կեցցէ՛ Անկախ Հայաստանը :»

*
* *

Ատրպէյճանի վարչապետ Ռուսթւֆէկովի հեռագիրը Հայաստանի վարչապետ Խատիսեանին : «Իմ կառավարութիւնը խորին ուրախութեան զգացմունքով լըցւած կը շնորհաւորէ ձեր կառավարութիւնը այն հանդիսաւոր օրուան առթիւ , երբ հայ ժողովուրդը հասաւ իր բաղձալի իտէպին՝ ազատ ու անկախ գոյութեան : Մեր կառավարութիւնը անխախտօրէն հաւատում է , որ այսուհետեւ Կովկասեան ժողովուրդները կ'ոգեւորուին միմիայն մէկ դիտումով , գործել սերտ ու բարեկամական միութեամբ որպէս զի ամրապընդեն այն անկախութեան հիմքերը , որոնք անկասկած , ապագային կատարելապէս պիտի իրականանան»:

ԱՍՈՐԻՆԵՐՈՒ ՈՂՋՈՅՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարծի առթիւ Հայաստանի հանրապետութեան կառավարութեան անունով , անդրկովկասեան ասորական ազգային խորհուրդի կողմէ ղրկուած է շնորհաւորական հեռագիր մը , որ կը վերջանայ հետեւեալ խօսքերով .

«Թող վերածնուած Հայաստանը բարգաւանի եւ վառուի նոր սիրով դէպի զինքը շրջապատող ազգութիւնները, գտնելով այդ բանի մէջ բարոյական գոհացում թրքական ուէժիմի անխիղճ գազանութիւններուն փոխարէն: Մենք յոյս ունինք տեսնելու, որ պատմական երկու եղբայրակից ժողովուրդները — ասորիներն ու հայերը — կ'ապրին նոր, այսուհետեւ յաւիտեան ազատ կեանքով Տիգրիսի եւ Եփրատի վերին հոսանքներուն մէջ: Խայս՛ (կեցցէ) Մեծ Հայաստանի դեմոկրատիկ հանրապետութիւնը»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՒՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձի առիթով մայիս 28ին Թիֆլիսի Վանքի եկեղեցիի բակին մէջ տեղի ունեցաւ սգահանդէս Ղարաքիլիսայի եւ Սարտարապատի կռիւներուն մէջ ընկած հերոսներու յիշատակին, խուռն բազմութեան ներկայութեան:

Ներկայ էին Հայաստանի արտաքին գործերու նախարար Սիր. Տիգրանեանը, արդարադատութեան նախարար Սամ. Յարութիւն'անը, Հայաստանի խորհրդարանի Թիֆլիս գտնուած մէկ բանի անդամները, գրական-հասարակական գործիչներ, կուսակցական կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներ, խնամատարութեան նախարարի Վրաստանի ներկայացուցիչ Գ. Դաւիթխանեանը, Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդի անդամները եւ այլն:

Հանդէսին բացումէն քիչ մը առաջ եկաւ Գ. արական գիմնագիայի աշակերտութիւնը իր դրօշակով եւ երաժշտական խմբով, նուագելով «Մեր Հայրենիք»ը, եւ շրջապատեց ամպիոնը :

Սգահանդէսը բացուեցաւ ժամը 12ին Յովս. Արղութեանի ճառով, նուիրուած՝ Հայաստանի ազատութեան համար ինկած մեր հերոսներու յիշատակին : Ճառախօսի առաջարկով ամբողջ հասարակութիւնը ծունկի եկաւ այդ յիշատակը յարգելու համար եւ նուագախումբը նուագեց սգերգը :

Արղութեանին յաջորդեց Հայաստանի խորհրդարանի անդամ եւ Անդրկովկասի համաժողովի հայ պատուիրակութեան անդամ Ն. Աղբալեանը, Վ. Նաւասարդեանը եւ ուրիշներ :

Ի վերջոյ ներկաները Յովս. Արղութեանին յանձնարարեցին շնորհաւորանքի հեռագիր ուղարկել Հայաստանի կառավարութեան եւ անձամբ շնորհաւորել Հայաստանի անկախութեան տարեդարձը Հայաստանի դիւանագիտական ներկայացուցչին :

Մէջ ընդ մէջ կը նուագէր երաժշտախումբը: Հանդէսը վերջանալէն յետոյ երաժշտախումբի ուղեկցութեամբ ժողովուրդը դիմեց հայկական ներկայացուցչութեան շէնքը, ուր նոյնպէս եղան ճառախօսութիւններ եւ ողջոյններ :

* * *

Ժամը 2ին երրորդ տղայոց գիմնագիայի բակին մեջ եւս տեղի ունեցաւ ցոյց մը Հայաստանի անկախութեան առիթով: Օրուան նշանակութեան, նոր սերունդի յառաջիկային կատարելիք դերի եւ Հայաստանի ազատութեան պատմական անցեալի մասին խօսեցան Բենիկ վարդապետ, Սերգէյ Գորոդեցկի, Ստ.

Լիսիցեան, Դ. Դեմիրճեան, դերասան Արշ. Յարու-
թիւնեան եւ ուրիշներ :

*
*
*

Հայաստանի անկախութեան տարեդարծի առիթով
Թիֆլիսի հայկական թերթերը հինգշաբթի օրը լոյս չտե-
սան, իսկ չորեքշաբթի օրը փակ էին Հայաստանի կա-
ռավարական հիմնարկութիւնները, հայկական մաս-
նաւոր ձեռնարկութիւնները եւ հայոց խանութները :

*
*
*

Հետեւեալ շնորհաւորանքի հեռագիրները ուղղուե-
ցան Հայաստանի խորհրդարանին եւ կառավարութեան.

«Բազմատանջ Հայաստանի ազատագրութեան
առաջին տարեդարծին, Վրաստանի Հայոց Ազգային
Խորհուրդը, Հայաստանի խորհրդարանին եւ կառավա-
րութեանը ուղարկում է ջերմ ողջոյն եւ ցանկանում
լաւ օրեր տանջւած երկրի համար : Հայ ժողովուրդը
չնայած իր անցեալում ապրած եւ ներկայումս կրած
տանջանքներին, ուրախութեամբ տեսնում է իր դա-
րաւոր երազը իրականացած եւ լիայոյս է, որ շուտով
իւր հայրենիքը կը վերաշինուի աւերակներից եւ յարու-
թիւն կ'առնի Հայաստանը :

Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդի
Ն. Կապաճի Բ. ԹՈՓՉԵԱՆ

«Խոնարհելով մեր ժողովուրդի դարաւոր տա-
ռապանքների առաջ, խորին ակնածանքով ողջունում
ենք նրա ինքնուրոյնութեան անդրանիկ տօնը : Թող
այսուհետեւ դարաւոր մղձաւանջից ազատւած մեր

հայրենիքի սահմաններում ողբի փոխարէն հնչեն խընդու թեան, խաղաղ վաստակի եւ ճշմարտութեան երգեր:

ՄԻՔ. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ , Վ. ՎԱԼԱԴԵԱՆ ,
ԼԷՅԼԻ , ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ ,
ՍՏ. ԶՕՐԵԱՆ , Մ. ԷՓՐԻԿ , ԱՐՇԱԻԻՐ
ԽՈՆԴԿԱՐԵԱՆ եւ ՊԱՀԱՐԷ» :

«Երիտասարդ գրողների օրգան «Գրական-Գեղար-
ւեստական Ալմանախի» խմբագրութիւնը սրտանց ող-
ջունում է Ազատագրւած Հայրենիքի անկախութեան
առաջին տօնը» :

*
* *

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձի առի-
թով մայիսի 28ին Հայաստանի դիւանագիտական ներ-
կայացուցչին այցելեցին Վրաստանի , Ատրպէյճանի ,
Լեռնականներու միութեան կառավարութեանց ներ-
կայացուցիչները եւ այլ հասարակական կազմակերպու-
թիւններու եւ Թիֆլիս գտնուած օտար միսիոնարներու
ներկայացուցիչները :

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ՈՂՋՈՅՆԸ Կ՛ՈՒՂՂԷ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՈՒ ԿԸ ՅԱՐԳԷ ԻՆԿՈՂՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԸ

Հայաստանի հանրապետութեան անդրանիկ տարեդարձը Պոլսոյ մէջ ալ տօնուեցաւ : Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ կազմակերպուած էին հանդէսներ եւ հաւարոյթներ՝ ուր հասարակութիւնը փութացած էր խուռներամ, իր յարգանքի հարկը մատուցանելու համար բոլոր այն հերոսներու յիշատակին՝ որոնք ինկան հայկական ազատագրութեան համար, եւ ողջունելու Հայաստանի հանրապետութիւնը՝ իբրեւ առաջին կորիզը Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի :

Ողջոյնի բանածեւը՝ որ ծափերու մէջ կարդացուեցաւ Բերայի հանդէսին բեմէն եւ զոր ստորեւ կը հրատարակենք՝ արտայայտութիւնն էր առհասարակ Պոլսոյ զանազան թաղերուն մէջ համախմբուած հազարաւոր ներկաներուն .

«Ներկաներս այսօր, 1919 Մայիս 29, հաւաքուած տօնելու հայկական անկախութեան առաջին տարեդարձը, լսելով օրուան ատենախօսները, կ'ողջունենք Հայաստանի հանրապետութիւնը իբրեւ կորիզը Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի եւ մեր բոլոր թափով կը ցանկանք ուժ եւ կարողութիւն՝ երեւանի կառավարութեան եւ Փարիզի միացեալ Պատուիրակութեան՝ անյապաղ իրականացնել մեր դարաւոր երազը, — Անկախ եւ Միացեալ Հայաստան : Յարգանք զոհերուն որ ինկան փառքի դաշտին վրայ, եւ պատիւ բոլոր անոնց որ արիաբար կուրծք կու տան, միշտ բարձր բռնած Ազատութեան դրօշը» :

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ Ո Ղ Ջ Ո Յ Ն Ը

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Հ Ա Ն Ր Ա Պ Ե Տ Ո Ի Թ Ե Ա Ն

Կիլիկիոյ մէջ եւս Հայկական Հանրապետութեան հուշակման առաջին տարեդարձը մեծ շուքով տօնուած է, հակառակ անոր որ քաղաքական կացութեան բերմամբ պէտք չէր տեսնուած արտաքին որ եւ է հանդիսութեան եւ ցուցադրութեան :

Ա Տ Ա Ն Ա Յ Ի Մ Է Ջ

Առտուն եկեղեցիին մէջ կատարուեցաւ գոհաբանական աղօթք, եւ նոր եկեղեցւոյ ամենէն խորհրդաւոր մէկ արարողութիւնը, «Անդաստան»ը եւ փոքրիկ տառադարձութեան մը մէջ խտացուցին ամբողջ գաղափար մը, երգելով «Արեւելեան կողմն Աշխարհին եւ Հանրապետութիւն Հայոց, Այս նշանաւ» եւայլն :

Գոհաբանական աղօթքին մասնակցեցաւ նաեւ քաղաքիս յոյն քահանայական դասը, յունարէն լեզուով : Ատենախօսեցին Պ. Պ. Եփրեմեան, Մ. Վերածին, Կ. Քէշիշեան, Յոյն հասարակութեան կողմէ Յոյն մը, Հայ կամաւոր մը :

Բոլոր բանախօսները շեշտեցին մասնաւորաբար այն զոհողութիւնները, որոնց զնով շահուեցաւ այսօրուան Հանրապետութիւնը, որ կոչուած է կորիզը կազմելու մօտաւոր ապագայի մէջ կազմուելիք Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանին :

Հայ եւ հիւլէն դրօշակի գոյներով ժապաւինագարդ յոյն աշակերտուհիներէն փոքրիկ մը, յունարէն կարճ ուղերձով փունջ մը ձօնեց, եւ իր խօսքերը վերջացուց «Կեցցէ՛ Հայաստան»ով, որուն ի պատասխան եկեղեցին սկսաւ թնդալ «Կեցցէ՛ Յունաստան» աղաղակներով :

Մինչեւ կէս օր , գրեթէ բոլոր հայ խանութները
փակ մնացին , ի յարգանս օրուան տօնին :

*
*
*

Կէս օրէն յետոյ , ժամը 2ին , նախապէս եղած
յայտարարութեան համաձայն , տեղի ունեցաւ լսա-
բանը , Արղարեանի սրահին մէջ , ուր նախ խօսք առաւ
բժշկական պատուիրակութենէն բժիշկ Տիգրան Մնա-
ցականեան , որ ի մէջ այլոց շեշտեց այն պարագան ,
թէ այսօրուան մեր ազատութիւնը , մեր ճիգերու եւ
մեր արիւնին արդիւնքն է , որ մեր թշնամի հարեւան-
ներն անգամ եկան այն համոզման թէ՛ կարելի չէ
զգեանել ժողովուրդ մը , որ իր գոյամարտը կը մղէր ,
ի զին անչափելի եւ անըմբռնելի զոհողութեանց :

Երկրորդ բանախօսն էր Պ. Տիգրան Մամիուր , որ
ծանրացաւ Կովկասի մէջ գործող քաղաքական կազ-
մակերպութիւններուն տարիներէ ի վեր ունեցած զերին
վրայ , որուն իբր արդիւնք ցոյց տուաւ նորակազմ
Հանրապետութիւնը : Եղան արտասանութիւններ :

Մէջ ընդ մէջ հայկական կտորներ կը նուագէր
Երիտասարդաց Միութեան նուագախումբը :

ՏԱՐՍՈՆԻ ՄԷՋ

Տարսոնի մէջ եւս տեղի ունեցած է Հայաստանի
Հանրապետութեան առաջին տարեդարձի հանդէսը մեծ
շքով : Գոհարանական աղօթքին նախագահեց Գէորգ
Ծ. վրդ. : Դպրոցին սրահին մէջ եղան բանախօսու-
թիւններ Գէորգ Ծ. վրդ.է , Պ. Մանարեանէ եւ Փիլօեան
բոյրերէն , որոնցմէ մէկը ֆրանսերէն :

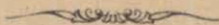
Յոյները եւ քրիստոնեայ Արարները մեծ չափով
մասնակցեցան հանդէսին , ուր ներկայ էին ֆրանսացի
կառավարիչը եւ ուրիշ ծանօթ ֆրանսացի սպաներ :

ՄԵՐՍԻՆԻ ՄԷՋ

Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակման առաջին տարեդարձը մեծ փայլով տօնուեցաւ Մերսինի մէջ : Ի պրոցները եւ բոլոր Հայերու խանութները գոց էին եւ ամէն հայ՝ առտուն կանուխէն եկեղեցի վազած էր գոհարանական արարողութիւններուն եւ պատարագին ներկայ գտնուելու համար :

Հայկական Լէգէտնի կամաւորները , սպաները , եւ Ազգային Մարմինները ամբողջութեամբ ներկայ էին : Արարողութիւններէն վերջ՝ բազմութիւնը խմբուեցաւ Ազգային Շէնք ուր բազմաթիւ բանախօսներ Հանրապետութեան պատմականը ըրին իր խոշոր գծերուն մէջ :

Բանախօսները գրեթէ բոլորն ալ հայ կամաւորներ էին , որոնք ուզեցին իրենց բաժինը բերել այսօրուան Ազգային Տօնին :

ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ ՓԱՐԻՋԻ ՄԷՋ

*La Salle des Ingénieurs Civils de France*ի ընդարձակ սրահին մէջ տեղի ունեցաւ փառայեղ հանդէս մը Փարիզի ամբողջ հայ գաղութի ներկայութեան : Սրահը հայ եւ համաձայնական դրօշներով զարդարուած էր , շատ շքեղօրէն : Բեմին վրայ էին Ա. Ահարոնեան , Պ. Նուպար , Ա. Զօպանեան , Հ. Օհանջանեան եւ Զօր. Կօրկանեան : Հանդէսը սկսաւ «Բամ Փորտուան» ով : Նախ խօսեցաւ Ահարոնեան իրայատուկ շեշտով , շատ յուզիչ .

«Թող աշխարհը եւ անոր հետ ամէն անոնք, որոնք դեռ կը շարունակեն դիտել Հայութեան մէջ շերտաւորումներ, թող ապշահար դիտեն Այսօրուան Մեծ Իրականութիւնը՝ որ Հայութեան բոլոր սարհերուն միացումն է: Մէկ ե՛նք, ու իբրեւ մեկ ամբողջականութիւն ահա կը սկսինք առնել մեր պատմական նոր առաքելութիւնը: Յեղային իմաստութիւնն է որ առաջին անգամ դրօշ բարձրացուց, ու իր տառապանքներէն հերոսականօրէն դուրս գալով, Հայութիւնն էր որ Հանրապետութիւնը հիմնեց, փոքր հողի մը վրայ, բայց իր մայրենի հողին վրայ: Փոքր եղբայրն էր որ առաւ այդ քայլը ու ահա ան է որ կու գայ ողջագուրուիլ իր Մեծ-Քրօջ հետ: Նուիրական Հայաստանն է, ահա կ'երկնէ երկին եւ երկիր . . .

. . . Փա՛ռք մեռեալ հերոսներուն. մեր ցեղի վահագներն են անոնք . . . սուգ չունինք մենք անոնց համար, այլ հիացում: Ես կը սգամ ո՛չ թէ հերոսին մահը, այլ խողխողումը ամէն անոնց՝ որոնք չգիտցան թէ ինչո՞ւ համար մեռան . . . Հայ ժողովուրդը, այս «երկաթ ժողովուրդը» երբե՛ք չպիտի մոռնայ անոնց անմեղ արիւնք, ու վրէժը միշտ պիտի շատրուանէ մեր հոգիին մէջ: Ամէն մէկ կաթիլ արցունք եւ արիւն որ կը կաթի, կը բեղմնաւորէ հողը, ուրկէ Արդարութեան Օրհնէր պիտի բուսնի: Մեր ժողովուրդը առաջին թիկնածուն է արժանի՝ Գերագոյն Արդարութեան . . .»

Ահարոնեանի այս գեղեցիկ խօսքերէն ետք, Օր. Գավանսօզ երգեց «Հայաստան»ը, ելեկտրականացնելով ամբողջ հասարակութիւնը:

Երկրորդ խօսողն էր Ա. Զօպանեան .

. . . «Ազգերու կեանքին մէջ է՛ն խորհրդաւոր պահը. Արշալոյսին պահն է: Գիշերը սարսափ ու մահ է հոն, կարծես կեանքը կը դաղրի, բայց շուտով կը

հասնի վարդամատն Արշալոյսը. Հայ Ազատութեան Արշալոյսի Տօնն է այսօր . . . Աւաղ, մեր Չարչարանքի գիշերուան դառնութիւնը. . . հոգեկան դառնութիւն մըն ալ ունէինք Արարատին Այս ու Այն կողմը: Այսօր չկան այդ կողմերը. Հայաստանը կայ, մէկ ու ամբողջական: Ահա արդէն Հայ Տան շէնքին առաջին յարկը կառուցուած է, վաղը շէնքը պիտի բարձրանայ ու ամբողջանայ . . . Թաթարական սարսափի ատեն 16 տարեկան հայ աղջնակ մը իր դահիճին կը պատասխանէ մերժելով անոր յայրատ ցանկութիւնը «ես պիտի մեռնիմ, քայց Հայաստանը չպիտի մեռնի:»

Յիշեց նաև ողբացեալ Վարդգէսի պարագան — Թալէաթ երբ իրեն յատուկ շեշտով կ'առաջարկէ Վարդգէսին թրքանալ, ան պարզուկ մը կը պատասխանէ.

— «ես բուրֆ ինչո՞ւ շրջաւ դուն հայ եղիւր» . . .

«Ահա բարոյականութեան եւ իրաւունքի օրէնքը կը յաղթանակէ: Այսօր Հայաստանը վերականգնած է թուրք բռնապետութեան վրայ ու պիտի ապրի Յաւիտենութեան համար:»

Երրորդ խօսողն էր Պ. Պօղոս Նուպար, որուն ճառը կու տանք ամբողջութեամբ, թարգմանելով իր Ֆրանսերէն բնագրէն.

Հայրենակիցներ,

Ինչպէս բոլոր Հայերը, ես ալ սրտանց կը մասնակցիմ Կովկասի Հայկ. Հանրապետութեան առաջին տարեդարձին առիթով կատարուող այս ցոյցին: Ինձմէ աւելի ոչ ոք կը մեծարէ Ռուսիոյ մեր եղբայրներուն բուռն հայրենասիրութիւնը: Պատերազմի այս չորս տարիներու ընթացքին, հանդիսատես եղանք Դաշնակից Պետութեանց այնպիսի հերոսական մրցակցութեան, որ կարդալով անոնց զինուորներուն քաջագործութիւնները կը կարծէինք թէ առասպելներու հրաշալի ժամանակներուն մէջ կ'ապրէինք: Այս պատճառով, արդար հպարտութեամբ մըն է որ կը հաստատենք թէ, ինչպէս մերիներուն հերոսութիւնը ոչ մէկ կերպով վար կը մնայ Դաշնակից մարտիկներու հերոսութիւններէն:

Կովկասի մեր եղբայրները, հակառակ բոլոր լքումներուն, բոլոր յուսավրիպումներուն եւ նոյնիսկ դաւաճանութեանց, մեկուսացած ամբողջ աշխարհէն, զրկուած զէնքէ ու ռազմանիւթէ, առանց որ եւ է անծէ օգնութիւն յուսալու եւ սպասելու, դիմադրեցին երկար ամիսներ, եւ առանց ժամ մը իսկ թուլացումի, Թուրքերուն, Քիւրտերուն, Թաթարներուն. եւ միս մինակնին պաշտպանեցին արեւելեան ճակատը, Ռուսիոյ քայքայումէն յետոյ :

Թուրքիոյ իրենց եղբայրները իրենց կարգին ապացոյցը կու տային, ոչ նուազ փայլուն, իրենց քաջութեան, իրենց հայրենասիրական անձնութեան : Պատերազմի առաջին օրերէն ի վեր, Ֆրանսայի ռազմադաշտերուն վրայ օտար լէգէոնին մէջ, աւիլի ուշ, Սուրիոյ եւ Պաղեստինի հայկական լէգէոնին մէջ, ուր Ազգ. Պատուիրակութեան կոչին պատասխանելով, վազեցին զինուորագրուիլ ամէն կողմէ, մեր կամաւորները կռուեցան դաշնակից դրօշներու տակ : Անոնք մասնակցեցան ամենէն արիւնտ կռիւներուն, նպաստեցին ամենէն փառաւոր յաղթանակներուն եւ ապացուցին այսպէս թէ հերոսական արիւն կը հոսէր բոլոր Հայերուն երակներուն մէջ, թրքական նահանգներու ընկիւներն ըլլան թէ Կովկասի նահանգներունը : Մեր մարտիկները ուրեմն բոլորը, արժանի եղան ոչ միայն իրենց հայրենիքին երախտագիտութեան այլ եւ նոյն իսկ ամբողջ մարդկութեան գնահատման : Անոնք ոչ միայն պայքարեցան իրենց ազատագրութեան եւ անկախութեան համար, այլեւ Իրաւունքի եւ Արդարութեան յաղթանակին համար, որոնց դատը ընդգրկած էին առանց վարանումի եւ ամենաժանր զոհողութեանց գնով :

Կովկասի մեր հայրենակիցներուն կը վերաբերի հայկ. առաջին Հանրապետութիւնը կազմելու պատիւը, — պզտիկ իր հողային տարածութեամբ, սակայն մեծ այն սկզբունքովը, զոր կը նուիրագործէ եւ ազգային այն զգացումովը որուն արտայայտութիւնն է ան : Այս Հանրապետութիւնը կորիզն է, առաջին ար-

տալայտութիւնը ամբողջ Հայաստանի վերածնութեան: Որքան խանդավառութեամբ կը լեցուին մեր սրտերը այն մտածման առջեւ թէ, մօտաւոր ապագայի մը մէջ, անիկա պիտի գայ միանալ օսմ. տիրապետութեանէ ազատագրուած թրքական Հայաստանին, կազմելու համար անոր հետ Հայկ. Ամբողջական Պետութիւնը, որ պիտի վերագրաւէ արեւելեան աշխարհին մէջ այն տեղը որ գրաւած էր անցեալ դարերու ընթացքին, եւ որ անոր կը սահմանեն այն հազուագիւտ ընդունակութիւնները եւ այն յատկութիւնները որ կը ընդորոշեն մեր ցեղը այնքան հնագոյն, այլ սակայն միշտ երիտասարդ եւ միշտ առոյգ: Արդարեւ, յաճախ մենք տարակուսեցանք, անծկութեան ժամերու մէջ, որ չկարենանք հասնիլ մեր նպատակին. բայց այժմ հասած է ժամը եւ կրնանք անոր հասնիլ վստահութեամբ: Ծնորհիւ իր դիմադրական ուժին եւ անընկճելի կորովին, մեր ազգը վերապրած է վայրենի հորդաներու անթիւ արշաւանքներէն եւ օտար լուծի տակ դարաւոր տառապանքներէ: Բայց վերջին աղէտ մը շատ աւելի ահաւոր քան անոնք, որոնց ենթարկուած է ամենաբարբարոս ժամանակներու ընթացքին, վերապահուած էր անոր այս պատերազմի շրջանին:

Մարդկային երեւակայութիւնը կ'ըմբոստանայ մրտաբերելով այն անլուր ռեիւնները զոր Թալէաթները, էնվէրները եւ իրենց նմանները, — ներշնչուելով Ապտիւլ Համիտի օրինակէն — յղացան եւ գործադրեցին մինչեւ հիմա անծանօթ մէթոտով: Սարսափով կը հարցընէ մարդ ինքնիրեն թէ ինչպէս կրցան անոնք երեւակայել այս սպանդները եւ գործադրել զանոնք կարգով, միաժամանակ ամբողջ Հայաստանի մէջ. այն տեղահանութիւնները եւ ջարդերը ազգին հպարտութիւնը կազմող մեր մտաւորականներուն, անպաշտպան կիներուն, տղաներուն եւ ծերերուն, որոնք անողոք կերպով խլուեցան իրենց օճախներէն, տարագրուեցան ամենահեռաւոր անապատներ, ճամբան կոտորակուելով յոգնութենէ եւ զրկումներէ. այն առեւանգումները կիներու եւ աղջիկներու, որոնք անարգուեցան անգրթութեան ամենանուրբ տեսակներովը եւ ծախուեցան

քանի մը դահեկանի, առաջին հանդիպողին: Այս գա-
զանային վայրենութեամբ կատարուած ոճիրները ար-
ծանագրուած պիտի մնան յաւիտեան արեան գոյնե-
րով մեր ազգային պատմութեան ամենէն ցաւազին
էջին վրայ:

Անոնց նպատակը, ինչպէս խոստովանեցան շնա-
կանօրէն, զանգուածային կերպով բնաջնջել էր. —
միանգամ ընդմիջտ, ամբողջ հայ ազգը, իբր քառութիւն
իր մտաւոր եւ բարոյական գերազանցութեան: Եւ ա-
սիկա հակառակ անոր, որ Հայերը ամենէն օգտակար
եւ յառաջադէմ տարրը եղած են Թուրքիոյ, եւ ամէն
բանէ առաջ շնորհիւ անոնց եւ շնորհիւ տնտեսական
կեանքին մէջ անոնց գրաւած դիրքին է որ կայսրու-
թիւնը կրցած է տեսել մինչեւ այսօր:

Թալէաթը չէ՞ր որ պարծենցած էր թէ 30 օրուան
մէջ պիտի կարենար իրականացնել այն ինչ որ չէր
կրցած ընել Ապտիւլ Համիտ 30 տարուան մէջ:

Հրաշքո՞վ չկրցաւ յաջողիլ

Գալով ինձի, սրտազին բաղձանքս է ըլլալ ձեր մէջ,
երբ քիչ առենէն, յուսալից եմ, պիտի հնչէ այն ժամը
մեզի համար, բաղձանքս է հրաւիրել ձեզ այն առեն
պանծացնելու հայրենասիրական տօնով մը. ծնունդը
Ամբողջական Անկախ Հայաստանի, Մի եւ Անբաժանելի
Հայաստանի նոր Պետութեան:

Եւ այս յոյսով է որ կուզեմ վերջացնել իմ խօս-
քըս ըսելով ձեզի ցտեսութիւն:

Պատերազմի դաշտերուն վրայ, զէնքով տիրանալէ
ետք իր ազատագրութեան, այսօր աւելի քան երբեք
թրթռուն եւ կենդանի, եւ վերջապէս մեր հայրենիքը
վերածնած տեսնելու յոյսէն տասնապատկուած ուժե-
րով, մեր ժողովուրդը, — զոր տառապանքները, հալա-
ծանքները եւ դարաւոր սարսափները թրծած են ա-
պագայ պայքարներու եւ ճիգերու համար — կը սպա-
սէ վստահութեամբ ազգային նոր կեանքի մը թուա-
կանին:

